

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA CİNAYƏT
PROSESİNİN KONSTITUSİON-HÜQUQİ
TƏNZİMLƏNMƏSİ**

İxtisas: 5607.01 - Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: **Asif Xanoğlan oğlu Qədirov**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçilər:

Hüquq elmləri doktoru, professor
İbrahim Oruc oğlu Quliyev

Hüquq elmləri doktoru, professor
Midhəd Seyidəhməd oğlu Qəfərov

Rəsmi opponentlər:

Hüquq elmləri doktoru, professor
Arif Cəmil oğlu Quliyev

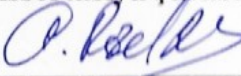
Hüquq elmləri doktoru, professor
Xəyyam Cəbrayıl oğlu İsmayılov

Hüquq elmləri doktoru, dosent
Səidə Bəhram qızı Həsənzadə

Hüquq elmləri doktoru
Kamal Namiq oğlu Makili-Əliyev

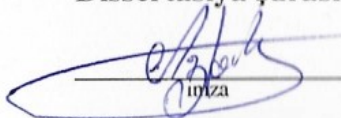
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Milli Aviasiya Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

imza

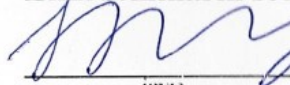
Hüquq elmləri doktoru, professor
Ayxan Xankişiyev oğlu Rüstənzadə

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

imza

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Sahil Zahir oğlu Hüseynov

Elmi seminarın sədri:

imza

Hüquq elmləri doktoru, dosent
Sübhən Fərmayıl oğlu Əliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Tədqiqat üçün seçilmiş mövzusunun aktuallığını bir neçə amil şərtləndirmişdir.

Hər şeydən öncə qeyd edilməlidir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən dövlətin ali məqsədi kimi elan olunmuşdur. Dövlətin müxtəlif sahələr üzrə siyasəti müəyyənləşdirilərkən məhz bu məqsədin realizə edilməsi məsələsi ön plana çıxmış olur və dövlət siyasətini məhz onun ali məqsədi istiqamətləndirmiş olur.

İnsanın hüquq və azadlıqlarının realizə edilməsinə şərait yaratmadan onların sadəcə müəyyən edilməsi, yəni kağız üzərində qalaraq formal xarakter daşması hüququn öz funksiyalarını lazımı səviyyədə yerinə yetirə bilməməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də bütün hüquq sahələrinin, xüsusilə də cinayət prosessual hüquq sahəsinin predmetini təşkil edən hüquq normaları özünün təminatlar sisteminə malik olmalıdır. Bu cür təminatlar sisteminin əsası kimi özünün ali hüquqi qüvvəsi ilə seçilən Konstitusiya ilə həmin hüquqların nəzərdə tutulması çıxış edir. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və onların təmin olunması dövlətin ali məqsədi olmaqla yanaşı, cəmiyyət həyatının da mühüm şərtlərindən biri sayılır və cəmiyyətin dəyərlər sisteminin tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir.

Keçmiş Sovet İttifaqında, o cümlədən uzun müddət həmin İttifaqın tərkibində olmuş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına laqeyd münasibət mövcud olmuşdur. İnsanlara verilmiş hüquqlar çox vaxt formal xarakter daşmışdır. 18 oktyabr 1991-ci il tarixində dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasında isə bu vəziyyətin kökündən dəyişdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dövlətçiliyimizi məhv olma təhlükəsindən xilas etmiş, hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlətin qurulması istiqamətində müstəsna xidmətlər göstərmiş Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsini

müasir, sivil, demokratik dünyaya inteqrasiya etmənin əsas yolu hesab edərək, ölkəmizdə məqsədyönlü şəkildə yeni məzmunlu siyasi, iqtisadi və hüquqi islahatların həyata keçirilməsinin əsasını qoymuşdur.

Ümummilli Liderin bilavasitə rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il tarixində referendum yolu ilə qəbul edilmişdir. Konstitusiyanın qəbul edilməsi insan hüquqları sahəsində dövlətin ali məqsədinin müəyyən olunması və onların yeni təminat sisteminin formalaşdırılmasının başlanğıcı kimi qəbul edilməlidir. Təbiidir ki, bu məqsədin reallaşdırılması insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını və müxtəlif sosial sahələrdə onların təmin edilməsinin hüquqi mexanizmini tənzimləyən effektiv hüquqi baza olmadan qeyri-mümkündür. Demokratik və hüquqi dövlət sayılan Azərbaycan Respublikası qarşısında duran ən önəmli sosial-hüquqi vəzifələrdən biri isə cinayət mühakimə icraatında və cinayət prosesində insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasıdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra müddəaları (məsələn, 63, 64, 65, 67-ci maddələr) birbaşa, bəziləri isə (məsələn, 28, 32, 60, 61, 62 və s. maddələr) dolayı yolla cinayət mühakimə icraatında insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına və onların tanınmasına həsr olunmuşdur.

Dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edən cinayət mühakimə icraatında insan hüquqlarının təmin edilməsi məqsədilə bir sıra proqramlar qəbul edilmiş və bununla da cinayətkarlıqla mübarizənin daha effektiv şəkildə təşkil olunması və bu sferada mövcud olan münasibətlər zamanı insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının daha yüksək səviyyədə təmin olunması hədəflənmişdir.

Cinayətkarlıqla mübarizənin təşkil edilməsi cinayət prosessual hüququn da qarşısında duran vəzifələrdən birini təşkil etdiyindən bu sahədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması istiqamətində qəbul edilmiş aktlar içərisində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və hüquq qaydasının

möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı və “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 27 yanvar 1998-ci il tarixli Sərəncamı və Ulu öndərin siyasi xəttini layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramının (2004-2006-cı illər) təsdiq edilməsi barədə” 3 sentyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı diqqəti daha çox cəlb edir.

1994-cü ildə qəbul edilmiş “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanın 3-cü bəndində qeyd edilir ki, prokurorluq, istintaq və təhqiqat orqanlarına tapşırılsın və məhkəmə orqanlarına təklif edilsin ki, cinayət işləri üzrə ağır cinayətlər törədən və mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin üzvü olan və ya onların törətdiyi cinayətlərdə fəal iştirak edən müttəhimlər barəsində ən ciddi qəti imkan tədbiri tətbiq etsinlər.

Lakin həmin Fərmanın qəbulundan keçən müddət ərzində hüquq sistemində baş vermiş dəyişikliklər və qloballaşma dövründə insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılmış işlər nəticəsində dövlətin cəza siyasətində də müəyyən yumşalmalar baş vermiş və humanistləşdirmə siyasətinin aparılmasına başlanılmışdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Həmin Sərəncama əsasən, dövlət idarəçilik sisteminin müasirləşdirilməsi və məhkəmə-hüquq islahatları sahəsində həyata keçirilən tədbirlər penitensiar xidmətin və bütövlükdə cəzaların icrası ilə bağlı fəaliyyətin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını və səmərəli idarəetmənin təşkilini zəruri edir. İbtidai istintaq və məhkəmə icraatı zamanı böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, o cümlədən iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirinin geniş tətbiq edilməsi, habelə həmin cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin dinamikasının artması

məhkumların sayının çoxalmasına və penitensiar müəssisələrin yüklənməsinə səbəb olur.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş və hal-hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən cinayətkarlıqla yeni mübarizə siyasəti ölkədə cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarsa da, cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi zamanı nisbətən sərt tədbirlərə üstünlük verilməli olması düşüncəsinin aradan qaldırılması üçün insan hüquq və azadlıqlarının konstitusion-hüquqi əsaslarının təhlil olunması və cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin məhz bu istiqamətdə aparılması məsələsi öz aktuallığını qoruyur.

Cinayət prosessual hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından normativ hüquqi bazanın əsası kimi Azərbaycan Respublikasının 2000-ci ildə təsdiq edilmiş yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi çıxış edir. Yeni Məcəllə özünün konstitusion-hüquqi əsaslarına malik olmaqla, həmin əsasların daha geniş şəkildə tənzimlənməsini təmin edir. Yeni CPM yuxarıda qeyd edilən siyasi xəttin məntiqi davamı olaraq ərəşəyə gəlmişdir. Məcəllədə cinayətkarlıqla mübarizə aparılmasının cinayət mühakimə icraatının bir vəzifəsi kimi müəyyən olunması ilə yanaşı, cinayət mühakimə icraatı zamanı insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə istiqamətlənmiş konstitusion müddəaları inkişaf etdirən və konkretləşdirən çoxsaylı hüquq institutları nəzərdə tutulmuşdur.

Əvvəlki məcəllələrdən özünün mütərəqqiliyi ilə seçilsə də, yeni CPM-də onun qəbul edilməsindən sonra bir sıra müsbət istiqamətdə dəyişikliklər baş vermişdir. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının irəliləyişi ilə əldə edilmiş nəticələrin konstitusion-hüquqi və elmi təhlili və bu kontekstdə cinayət mühakimə icraatında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş ayrı-ayrı hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi tələb olunur. Cinayət mühakimə icraatı zamanı insan hüquq və azadlıqlarının pozulması ehtimalının digər sahələrə nisbətən daha üstün olması da bu məsələni aktuallaşdıraraq onun

tənzimlənməsinin həm Konstitusiyaya, həm də Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsaslanaraq aparılmasının vacibliyini əks etdirir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanında qeyd edilir ki, ölkəmizin davamlı tərəqqisinin təmin edilməsi üçün bütün sahələrdə həyata keçirilən islahatlar məhkəmə-hüquq sisteminin inkişafında yeni mərhələnin başlanmasını və bu sahədə islahatların dərinləşdirilməsini zəruri edir. Ədalət mühakiməsinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qəbul edilmiş bu Fərmanın realizəsi yalnız konstitusion hüquq və azadlıqların effektiv təmin olunması və bu sahədə mövcud olan beynəlxalq standartların nəzərə alınması vasitəsilə baş tuta bilər. Bu amil isə tədqiqat mövzusunun aktuallığını nümayiş etdirir.

Cinayət mühakimə icraatında hüquq və azadlıqların təmin edilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinin də təhlilinə ehtiyac vardır. Bu sahədə xüsusilə beynəlxalq məhkəmələrdən olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi daha çox diqqət cəlb edir. Belə ki, AİHM çıxardığı qərarlarla müxtəlif məsələlərə dair öz mövqeyini nümayiş etdirməklə hər hansı bir pozuntu faktının tanınıb-tanınmaması məsələsini həll edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanından sonra AİHM-in presedent hüququnun tətbiqi önə çəkildi. Bu Fərmandan sonra qəbul edilmiş 30 mart 2006-cı il tarixli “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında qeyd edilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması, daha sonra “İnsan

hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi demokratik ənənələrə, ədalətə, yurisdiksiyası altında olan insanlar üçün fundamental hüquq və əsas azadlıqların təmininə sadiqliyin ifadəsidir.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin Ali və Konstitusiya məhkəmələrinin qərarlarında da nəzərə alınır ki, bu da həmin qərarların birbaşa dövlətin daxili hüququna təsir göstərdiyini sübut edir. Buna görə də həmin qərarların və Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqların və əsas azadlıqların konstitusion-hüquqi təhlilinin həyata keçirilməsi zərurəti meydana çıxır. Bu isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin II hissəsinin və 151-ci maddələrinin tələblərinin gözlənilməsi baxımından tədqiqat mövzusunun aktuallığını nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının tələblərinin gözlənilməsi birbaşa olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqanların cəmiyyətdə nüfuzunun artırılmasına və məhkəmələrə etimadın yüksəlməsinə xidmət edir. Məhz bu səbəbdən cinayət prosesi baxımından daha böyük əhəmiyyət kəsb edən konstitusion təminatların təhlil edilməsi və bu təhlil nəticəsində qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi aktual xarakter daşıyır.

Qeyd edilənlər tədqiqat mövzusunun aktuallığını müəyyənləşdirməklə, onun tədqiqat obyektini kimi seçilməsini və kompleks şəkildə araşdırılmasının zəruriliyini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın elmi işlənilmə səviyyəsi. Cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi kimi məsələlər elmi-nəzəri kateqoriya və müasir cinayət-prosessual hüququn institutu kimi hüquqşünas alimlərin diqqətini nisbətən yaxın keçmişdən özünə cəlb edir. Nəzərdən keçirdiyimiz mövzu Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinin problemlərinə həsr olunub.

F.S.Abdullayevin, Z.A.Əsgərovun, F.T.Nağıyevin, C.H.Mövsümovun, M.Ə.Cəfərqliyevin, F.M.Abbasovanın, M.S.Qəfərovun, C.İ.Süleymanovun, İ.M.Rəhimovun, V.Ə.İbayevin, K.Gözlerin, Ş.Ünalın, Y.İşıқтаçın, N.Kunterin, H.Karakehyanın, Y.Ünverin, M.O.Bayevin, O.E.Kutafinin və başqa bu kimi alimlərin tədqiqatları Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi kimi məsələlərin hüquqi mahiyyətinin öyrənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi problemləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhinə həsr olunmuş kitablarda, konstitusiya hüququna aid dərsliklərdə, Cinayət-Prosessual Məcəllədən, cinayət prosesinə aid dərsliklərdən, dərs vəsaitlərindən, ayrı-ayrı müəlliflərin bu sahədə olan elmi tədqiqatlardan istifadə etməklə işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi problemlərinin tədqiqi zamanı türk, rus və qərb alimlərinin əsərlərindən Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması üçün nəzəri-hüquqi mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinə aid bu vaxta qədər irihəcmli bir əsər yazılmamışdır.

Tədqiqatın obyektini cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər və Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi problemləri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın predmetini cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti, cinayət-prosessual qanunvericiliyin konstitusion və beynəlxalq əsasları, qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin materialları, tədqiq edilən məsələlərin ayrı-ayrı aspektlərinə həsr olunmuş müxtəlif hüquq ədəbiyyatları, beynəlxalq məhkəmə qərarları, rəsmi statistik məlumatların təhlili təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti və konstitusion-hüquqi əsaslarının öyrənilməsi, bu sahədə mövcud qanunvericilik, elmi-nəzəri və praktiki problemlərin ümumiləşdirilərək kompleks və sistemli qaydada tədqiqi, mövzu üzrə cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsinin zənginləşdirilməsi, cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif təkliflərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin qoyulub həll olunması şərtlənmişdir:

- Cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tədqiqinin metodoloji yanaşma vasitəsilə problemlərinin müəyyən edilməsi;
- Cinayət prosesinin anlayış və mahiyyətinin dövlətin pozitiv öhdəliklərinin realizə edilməsi baxımından nəzərdən keçirilməsi;
- Cinayət prosesinə verilmiş anlayışların müqayisəli təhlil edilməsi və cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinə əsasən konstitusion-hüquqi aspektdən cinayət prosesinə yeni anlayışın verilməsi;
- Dövlətin cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasətinin prosesual-hüquqi tənzimlənməsinin aktual problemlərinin konstitusion təhlil edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi inkişaf tarixinin araşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin konstitusion-hüquqi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi;
- Yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit edilmiş demokratik-hüquqi dəyərlərin və beynəlxalq hüquqi prinsiplərin təhlil edilməsi;
- Cinayət prosesual fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı fərdi hüquqların konstitusion təminatlarının təhlil edilməsi;

- Cinayət mühakimə icraatının tənzimlənməsinin konstitusion-hüquqi məqsədlərinin araşdırılması;
- Yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion-hüquqi təminatlarının yeni mexanizmlərinin fərqləndirilməsi;
- Cinayət prosesinin hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin yeri və rolunun araşdırılması;
- Qloballaşma dövründə cinayət mühakimə icraatında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması və onların konstitusion təhlilinin aparılması;
- Həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları çərçivəsində CPM-in təkmilləşdirilməsinin hüquqi, sosial və siyasi əsaslarının müəyyən olunması;
- Cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsi;
- Cinayət-prosessual hüquq normalarının dövlətin cəza siyasətinin həyata keçirilməsindəki əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı həm ümumelmi, həm xüsusi, həm də sahəvi metodlardan (sistemli təhlil, analiz və sintez, induksiya və deduksiya, analogiya, konkret ilə ümumi arasındakı əlaqə, statistik təhlil, tarixi yanaşma, sosioloji, ümumiləşdirmə, müqayisəli hüquq və s.) istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə təqdim olunan müddəalar:

1. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin cinayət prosesinə verdiyi anlayış nəzəriyyədən fərqlənir və özündə həyata keçirilən prosesual hərəkətləri və qəbul olunan prosesual qərarları ehtiva edir. Bu prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsi və qərarların qəbul olunması isə cinayət təqibi zamanı baş tutmalıdır. Lakin CPM-nin 7-ci maddəsində prosesual qərarlara verilmiş anlayış bir qədər qeyri-dəqiqdir. Belə ki, CPM-nin 7.0.43-cü maddəsinə əsasən, prosesual qərar cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə hakimlərin və ya hakimlərin (hökmlər istisna edilməklə),

habelə təhqiqatçının, müstəntiqin, yaxud prokurorun CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada qəbul etdiyi prosessual aktdır. CPM-nin 7.0.47-ci maddəsində isə şikayətə belə anlayış verilir ki, şikayət prosessual hərəkətlərin və ya prosessual qərarların qanunsuz, yaxud əsassız olduğu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana ünvanlanmış yazılı müraciətdir. Qeyd edilənlərdən belə bir nəticə hasil olur ki, prosessual qərar dedikdə hökm istisna edilir və yalnız prosessual qərarlardan şikayət verilə bilər. Bu isə şəxsin Konstitusiyanın 65-ci maddəsində təsbit edilmiş təkrar məhkəməyə müraciət etmək hüququnun pozulmasına şərait yarada bilər. Buna görə CPM-in qeyd edilən müddələrinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bunun üçün isə şikayətə verilmiş anlayışa hökmün də daxil edilməsini təklif edirik.

2. Konstitusiyada hakimlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabe olması təsbit edilsə də, CPM-də hakimlərin yalnız qanunların tələblərinə tabe olması müəyyən edilmişdir. Buna görə də belə hesab edirik ki, CPM-in 25.1-ci maddəsinə dəyişiklik edilərək hakimlərin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlarının tələblərinə tabe olması birbaşa təsbit edilməlidir.

3. CPM-in 23.1-ci maddəsinin dəqiqləşdirilməyə ehtiyacı vardır. Belə ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin əsas anlayışlarını müəyyən edən CPM-in 7-ci maddəsində cinayət mühakimə icraatına “CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəməyədək, habelə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində aparılan icraat” şəklində anlayış verilmişdir. Bu anlayışı nəzərə aldıqda CPM-in 23.1-ci maddəsindəki “cinayət mühakimə icraatı” ifadəsinin yerində işlənməməsinə görə bilərik. Çünki buradan belə nəticə hasil olur ki, CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəməyədək aparılan icraat da məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Konstitusion-hüquqi təhlil zamanı belə anlaşılmaqlıqların mövcudluğu cinayət prosesinin anlayışının tam formada müəyyən edilməsində çətinlik yaradır. Buna görə də hesab edirik ki, həmin ifadənin Konstitusiyanın 125-ci maddəsinin IV

hissəsində işlədilmiş “cinayət məhkəmə icraatı” ifadəsi ilə əvəz edilməsi daha məqsədəuyğundur.

4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası cinayət mühakimə icraatı ilə bağlı xüsusi tənzimləmələr nəzərdə tutmuşdur. Bunun səbəbi isə cinayət mühakimə icraatı nəticəsində çıxarılmış hökmün (qərarın) onun təsir etdiyi subyektləri üçün daha əhəmiyyətli olması, bəzi hallarda onların konstitusion hüquqları olan azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Aktın tələblərinə də əsaslanmaqla hesab edirik ki, cinayət prosesinin anlayışı müəyyən edilərkən cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin anlayışa daxil edilməsi daha məqsədmüvafiqdir. Buna görə də belə hesab edirik ki, cinayət prosesinə bu cür anlayış verilməlidir: “Cinayət prosesi şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq, həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq, cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq, cinayət hadisəsi törətmiş şəxsləri ifşa və zəruri olduqda cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsiri müəyyən edilməyən şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək, habelə hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq etmək vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədilə həyata keçirilən prosessual fəaliyyətdir”.

5. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsini müəyyənləşdirən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinin məntiqi davamı olan CPM-in 2.3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə CPM-dən fərqli digər qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Lakin, fikrimizcə, burada qanunverici “fərqli digər qayda” ifadəsini işlətməklə lüzumsuz təkrara yol vermişdir.

Buna görə də həmin ifadənin “fərqli qayda” olaraq redaktə edilməsi daha məqsədmüvafiq olardı.

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Bu baxımdan CPM-in 2.4-cü maddəsi ilə bağlı bir sıra problemləli məsələlər də mövcuddur. Belə ki, CPM-in 2.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət-prosessual fəaliyyət daxilində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ləğv edən və ya məhdudlaşdıran, hakimlərin müstəqilliyini və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində çəkişmə prinsipini pozan, əvvəlcədən sübutlara müəyyən hüquqi qüvvə verən normativ hüquqi aktlar tətbiq edilə bilməz. Həmin maddəni təhlil etdikdə aydın olur ki, “tətbiq edilə bilməz” həmin aktların qəbul edilə bilməsi imkanını əslində özündə ehtiva edir. Ona görə də, fikrimizcə, həmin maddənin mətni elə formada redaktə edilməlidir ki, həmin normativ hüquqi aktların tətbiqi yox, onların qəbulu məsələsinə qadağan qoyulsun.

7. CPM-in 4.3-cü maddəsi ilə Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsini qarşılıqlı müqayisə etdikdə bir sıra problemlər meydana çıxır. Belə ki, Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsində qeyd edilir ki, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilir. Başqa normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilmir. CPM-in 4.3-cü maddəsindən isə belə nəticə hasil olur ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyin yeni qəbul edilmiş müddəası sübutların mümkünlüyü şərtlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərsə, belə dəyişiklik təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətini yaxşılaşdırarsa və ya pisləşdirərsə və cinayət-prosessual qanunvericiliyin əvvəlki müddəasına uyğun toplanmış sübutlar yeni müddəaya uyğun gəlməzsə, həmin sübutlar ittihamın əsası kimi çıxış edə bilməz. Buna görə də təklif edirik ki, CPM-in 4.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsinin aşağıdakı şəkildə redaktə edilsin: “Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin yeni qəbul edilmiş müddəası sübutların

mümkünlüyü şərtlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişirsə, *yeni müddələrin cinayət prosesi iştirakçısının hüquqi vəziyyətini pisləşdirdiyi hallar istisna olmaqla*, yeni müddələrə uyğun gəlməyən sübutlar ittihamın əsasını təşkil edə bilməz”.

8. Prosesual məcburiyyət tədbirlərinin məqsədi cinayət prosesinin həyata keçirilməsinə şərait yaratmaq və mühakimə nəticəsində veriləcək qərarın icrasını təmin etməkdir. Lakin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi elan edən Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş bir sıra hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına səbəb olduğundan bu tədbirlərə hər bir halda baş vurula bilməz. CPM-in prosesual məcburiyyət tədbirləri və onların tətbiqi əsasları ilə bağlı müddələrinin tətbiq edilməsi üçün aşağıdakı şərtlərin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsini zəruri hesab edirik:

1. cinayət şübhəsinin mövcudluğu;
2. hüquqlilik (qanunla müəyyən edilmiş);
3. tətbiqində haqlılıq ehtimalı;
4. gecikmə halında təhlükənin ola bilməsi ehtimalı;
5. mütənasiblik;
6. qərara əsaslanma.

9. CPM-in 57.2.1-ci maddəsinə əsasən, CPM-in 56.0.1, 56.0.2, 56.0.5 və 56.0.6-cı maddələrində göstərilən şəxslərə vurulmuş ziyan cinayət prosesini həyata keçirən orqanın cinayət təqibini istisna edən müvafiq halları bildiyi və bilməli olduğu gündən 7 (yeddi) gün keçdikdən sonra hesablanır. Lakin, fikrimizcə, vurulmuş ziyanın hesablanması anının bu qədər gec müəyyən edilməsi hüquqi düşüncənin kənarında qalır və konstitusion normalarla müdafiə olunan insan hüquq və qanuni mənafelərinin pozulmasına qarşı “məsuliyyət” məsələsinin əvvəldən deyil, sonradan yaranmasına gətirib çıxarır. Həmçinin “bildiyi və bilməli olduğu gündən” ifadəsinin özündə də müəyyən yanlışlıq vardır. Belə ki, hər hansı bir məlumatı müəyyən şəxsin bildiyi və bilməli olduğu tarix heç də eyni ola bilməz. Buna görə də onların bir-birindən “və” bağlayıcısı ilə deyil, “və ya” bağlayıcısı ilə ayrılması zəruridir. Ona

görə də, CPM 57.2.1-ci maddəsinin aşağıdakı formada redaktə edilməsi daha məqsəduyğundur:

“57.2.1. Bu Məcəllənin 56.0.1, 56.0.2, 56.0.5 və 56.0.6-cı maddələrində göstərilən şəxslərə - cinayət prosesini həyata keçirən orqanın cinayət təqibini istisna edən müvafiq halları bildiyi və ya bilməli olduğu gündən ~~7 (yeddi) gün keçdikdən sonra~~”.

10. CPM-in 202.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, cinayət mühakimə icraatı zamanı bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş müddətlər saatlar, günlər, aylar və illərlə hesablanır. Lakin CPM-in 59.2-ci maddəsindən göründüyü kimi bəzi hallarda müddətlər həftələrlə də hesablanır. Buna görə də, fikrimizcə, CPM-in 202.1-ci maddəsinin aşağıdakı formada redaktə edilməsi və müvafiq olaraq 202.3-cü maddəyə də bununla bağlı əlavənin edilməsi daha məqsəduyğundur:

“202.1. Cinayət mühakimə icraatı zamanı bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş müddətlər saatlar, günlər, *həftələr*, aylar və illərlə hesablanır.

202.3. *Müddətlər həftələr hesablandıqda müddət sonuncu həftənin müvafiq günündə qurtarır*”.

11. CPM-in 1.2.1-ci maddəsinin məzmununun dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsin ifşa edilməsi zəruridir, çünki bu dövlətin cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Lakin qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məqsəduilə razılaşmaq mümkün deyil. Belə ki, anlaşıqız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs, yəni CM-in 21.1-ci maddəsinə əsasən, ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaşıqız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəlililiyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin X hissəsinə əsasən də dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiya əsasında, qanunla müəyyən edilmiş

qaydada və hüdudlarda fəaliyyət göstərə bilərlər. Ona görə də, fikrimizcə, CPM-in 1.2.1-ci maddəsinin məzmunu dəqiqləşdirilərək aşağıdakı redaksiya verilməlidir:

“Qanunla cinayət hadisəsi hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun”.

12. CPM-in 220.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi ilə bağlı olan halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün əhəmiyyət kəsb etdikdə, müstəntiq və ya təhqiqatçı şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və onların nümayəndələrinin, şahidlərin dindirilməsi, ekspertizanın keçirilməsi, digər istintaq hərəkətlərinin aparılması haqqında yazılı vəsatətlərinin təmin edilməsini əsassız rədd edə bilməz. Bu müddəa bir qədər anlaşılmazlıqlar yaradır. Belə ki, müddəadan belə nəticə çıxır ki, yalnız göstərilən şəxslərin yazılı vəsatətləri əsassız rədd edilə bilməz. Lakin CPM-in 220.5-ci maddəsində qeyd edilir ki, vəsatətlərin təmin edilməsinin və ya tam, yaxud qismən rədd edilməsi haqqında müstəntiq və ya təhqiqatçı əsaslandırılmış qərar çıxarmalı və bu qərarı dərhal vəsatəti qaldırmış şəxsə göndərməlidir. Deməli, yalnız CPM-in 220.3-cü maddəsində sadalanmış şəxslərin deyil, digər iştirakçıların da vəsatətləri haqqında qəbul edilmiş qərarlar əsaslandırılmalıdır. Maddənin adına da nəzər saldıqda (cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının izahının təmin edilməsinin və vəsatətlərinə baxılmasının məcburiliyi) görürük ki, CPM-in 220.3-cü maddəsində heç də cinayət prosesi iştirakçılarının tam dairəsi təsbit edilməmişdir. Həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, dövlət orqanına müraciət etmiş (vəsatət vermiş) şəxsin müraciətinə əsaslandırılmış cavab almasına dair tələb konstitusion normaların məzmunundan irəli gəlir. Ona görə də bu qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması üçün CPM-in 220.3-cü maddəsinin Məcəllədən çıxarılmasını təklif edirik.

13. CPM-in 122.5-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesi iştirakçısının şikayətinə təxirə salınmadan və hər bir halda cinayət prosesini həyata keçirən orqanın onu aldığı gündən 3 (üç) gündən gec olmayaraq baxılmalıdır. Cinayət prosesində iştirak edən digər

şəxslərin şikayətlərinə isə cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən şikayətin alındığı gündən 15 (on beş) gündən gec olmayaraq baxılır. Şikayətlərə baxılması müddətlərinin bu cür fərqləndirilməsinin səbəbi kimi şikayət etmiş şəxslərin cinayət prosesinin tərəfi olaraq prosessual hüquq münasibətlərinin inkişafına daha çox təsir edə bilməsi çıxış edir. Lakin “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunun mətnini təhlil etdikdə müəyyən edilən “vahidlik” və “bərabərlik” prinsiplərinin cinayət-prosessual qanunvericilikdə bir qədər gözlənilmədiyini müşahidə edə bilərik. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin də şikayətləri bəzi hallarda həqiqətin aşkarlanması yolunda önəmli nəticələrə səbəb ola bilər. Buna görə də, fikrimizcə, CPM-in qeyd edilən maddəsindəki bu cür fərqləndirmə aradan qaldırılmalı və ya bu müddət daha da qısaldılaraq 5 gün olaraq müəyyən edilməlidir. Çünki hər kəsin işinə və ya müraciətinə ağılabatan müddətdə baxılması ilə bağlı tələb birbaşa olaraq Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin məzmunundan irəli gəlir.

14. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyasının əlavə təminatlarından biri kimi özünü göstərən CPM-in 280.4-cü maddəsində qeyd edilir ki, cinayət işi üzrə icraata CPM-in 39.1.1, 39.1.2, 39.1.11 və 39.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarla əlaqədar xitam verildikdə barəsində cinayət işi üzrə icraata xitam verilmiş şəxsin təqsirsizliyini şübhə altına alan müddəaların qərara daxil edilməsinə yol verilmir. CPM-in 39.3-cü maddəsinə əsasən, CPM-in 39.1.1, 39.1.2 və 39.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət təqibi bəraətverici əsaslarla xitam verilmiş hesab olunur. Lakin CPM-in 280.4-cü maddəsi CPM-in 39.1.11-ci maddəsinə də (cinayət qanunu müddəalarının qüvvəsinə görə şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün əsaslar olduqda) özündə əsas kimi təsbit etdiyindən mübahisə yaranır. Bunun üçün ya həmin maddədə göstərilən əsas (CPM-in 39.1.11-ci maddəsi) onun mətnindən çıxarılmalı, ya da cinayət təqibinə xitam verilməsinin digər əsasları da həmin maddəyə artırılmalıdır. Amma, fikrimizcə, birinci variant daha əlverişli və doğrudur. Çünki nəzərə almaq

lazımdır ki, bəraətverici əsaslarla cinayət təqibinə xitam verildikdə qərara barəsində iş üzrə icraata xitam verilmiş şəxsin tam təqsirsiz olduğunu əsaslandıran, ona bəraət verən müddəalar daxil edilməlidir.

15. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində təsbit olunmuş azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması əsaslarından biri kimi çıxış etdiyindən həbsə nəzəri anlayışın verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, həbsə aşağıdakı şəkildə nəzəri anlayış verilməsini təklif edirik: “Həbs hüquqi xarakteristikası baxımından şəxsin azadlığını məhkəmənin yekun qərarından öncə məhdudlaşdıran, özünün qanuni məqsədlərini təmin etmək üçün yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş şəxslər barəsində tətbiq edilən cinayət-prosessual hüquqa aid bir qətimkan tədbiridir”.

16. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin II hissəsində qeyd edilir ki, azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu müddəanın mətnindən aydın olur ki, azadlığın məhdudlaşdırılması 3 tədbir vasitəsilə həyata keçirilə bilər: tutulma, həbsəalma və azadlıqdan məhrumetmə. Deməli, azadlıqdan məhrumetmə tədbiri azadlığın məhdudlaşdırılması üsullarından birini təşkil edir. Lakin bu müddəa ilə bağlı mübahisəli məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində cəzanın bir növü olaraq müəyyən edilmiş azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası Konstitusiyanın 28-ci maddəsi ilə bir qədər terminoloji baxımdan ziddiyyət təşkil edir. Bu baxımdan, fikrimizcə, bu məqamın aradan qaldırılması mühüm önəm daşıyır. Çünki hər nə qədər də mahiyyət olaraq azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası hərəkət etmə azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönəlsə də, terminoloji baxımdan bunu müəyyən etmək mümkün olmur. Həmçinin azadlıq anlayışı yalnız hərəkət etmə ilə bağlı olmadığından, onun məhdudlaşdırılması şəkildə formulə edilmiş cəzanın terminoloji ifadəsi onun mənasının ehtiva etdiyi məsələlərdən daha dar çərçivəlidir. Bu səbəbdən də belə hesab edirik ki, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin II hissəsi ilə hər hansı terminoloji uyğunsuzluğun mövcud olmaması baxımından Cinayət Məcəlləsinin 52-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzanın

adı “Hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması” şəklində redaktə olunmalıdır.

17. Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsi şəxsin cinayət törədilməsində təqsirli hesab edilməsi üçün məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün mövcud olmasını zəruri şərt kimi müəyyən etsə də, həmin maddənin V hissəsi qanuni qüvvəyə minməsindən asılı olmayaraq, şəxs barəsində məhkəmənin hər hansı bir ittiham hökmünün mövcudluğu ilə kifayətlənir. Qeyd edilən müddəalar arasındakı fərqi bu cür də izah etmək olar ki, maddənin I hissəsi təqsirsizlik prezumpsiyasının fəaliyyət göstərdiyi müddətin bitmə anı kimi hökmün qanuni qüvvəyə minməsi anını nəzərdə tutursa, maddənin V hissəsi isə sadəcə olaraq hökmün çıxarılmasını nəzərdə tutur. Təbii ki, Konstitusiyanın mətnində bu cür normanın nəzərdə tutulması müəyyən əsaslara malikdir. Düşünmək olar ki, normanın mətnini sistematik şəkildə təfsir etdikdə maddənin mənasından təqsirsizlik prezumpsiyasının bitmə anı məhz məhkəmə hökmünün qanuni qüvvəyə minməsi ilə eyniyyət təşkil edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiyanın müddəaları birbaşa tətbiq oluna bilmək əlamətinə malikdir və onlar müstəqil şəkildə tətbiq edilə bilərlər. Belə olduqda Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin V hissəsinin tətbiq edilməsi təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi ilə və beləliklə də, Konstitusiyanın ruhu ilə vəhdət təşkil etmiş olacaqdır. Çünki qeyd edilən maddənin V hissəsi təqsirsizlik prezumpsiyasının bütövlükdə məzmununu müstəqil olaraq əks etdirir.

18. CPM-in 178.4-cü maddəsində bu tədbirin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın əsaslandırılmış qərarı və ya cinayət prosesi iştirakçılarının vəsatəti ilə məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilməsi müddəasını təhlil etdikdə bu problemləri müəyyən etmək olur. Birincisi, CPM-in 7.0.5-ci maddəsi ilə məhkəmələr də cinayət prosesini həyata keçirən orqanların siyahısına daxil edilsə də, CPM-in 178.4-cü maddəsindən belə təsəvvür yaranır ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqan dedikdə, məhkəmə nəzərdə tutulmur. Bu isə normativ hüquqi aktın daxili vəhdətə malik olması tələbi ilə ziddiyyət təşkil edir. Bundan başqa, müddəanın mətnindən belə başa düşülə bilər ki, cinayət prosesi iştirakçıları məcburi gətirilmə ilə

bağlı vəsatəti yalnız məhkəməyə təqdim edə bilər. Lakin bu cür yanaşma düzgün hesab edilməməlidir. Belə ki, şəxsin bu barədə vəsatətlə təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokurora da müraciət etmək hüququ vardır və cinayət prosesini həyata keçirən orqan CPM-in 121-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq bu cür vəsatətlərə baxmağa məcburdur.

Məcburi gətirilmə ilə bağlı CPM-in qeyd edilən 178.4-cü maddəsinin təhlili zamanı vurğulanmalı olan ikinci problemlə məsələ ondan ibarətdir ki, bu cür tədbir təhqiqatçının və müstəntiqin qərarı ilə də həyata keçirilə bilər. Hesab edirik ki, bu cür tədbir yalnız ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilməlidir. Çünki məcburi gətirilmə şəxsin konstitusion normalarla təsbit edilmiş azadlığı və təhlükəsizliyi ilə sıx bağlı olan prosessual məcburiyyət tədbiridir. Buna görə də məcburi gətirilmə ilə bağlı qərar vermək səlahiyyətinə malik olan şəxslərin dairəsinin məhdudlaşdırılması insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədinə xidmət etmiş olacaqdır.

19. Məhkəməyə aşağıdakı şəkildə anlayış verilməsini təklif edirik: “Məhkəmə qanuna müvafiq olaraq yaradılmış, digər hakimiyyət qolları və tərəflər qarşısında müstəqil və tərəfsiz olan, mühakimə icraatının prosessual normalarına uyğun fəaliyyət göstərən hakimiyyət orqanıdır”.

20. CPM-in 53.7-ci maddəsinə əsasən, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməsi, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi, habelə sülh və insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törədilməsi halları istisna edilməklə, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi ilə əlaqədar cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən edildiyi cinayət təqibi üzrə dayandırılmış icraata xitam verilir. Cinayət məsuliyyətindən azad etmə ilə bağlı məsələlər Cinayət Məcəlləsi ilə də tənzimlənilməyindən CM və CPM arasında uyğunluq olmalıdır. Lakin müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə məsələlərini tənzimləyən CM-in 75-ci maddəsinin 5-ci bəndində qeyd edilir ki, bu Məcəllənin Xüsusi

hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə bu maddənin müddəaları tətbiq olunmur. Yəni həmin şəxslər müvafiq müddət keçdikdən sonra da aşkar olunsalar, yenə də cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəklər. Lakin CPM-in yuxarıda qeyd etdiyimiz 53.7-ci maddəsində bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur və həmin maddədə CM-in 75.5-ci maddəsinin müddəaları nəzərə alınmır. Buna görə də, fikrimizcə, hər iki normativ hüquqi akt arasında ziddiyyətin və ya çatışmazlığın aradan qaldırılması məqsədilə (çünki “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 8-ci maddəsinə əsasən, normativ hüquqi aktların ziddiyyətsizliyi normayaratma fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri sayılır) CPM-in 53.7-ci maddəsi aşağıdakı formada redaktə edilməlidir:

“53.7. Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməsi, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi, habelə sülh və insanlıq əleyhinə, *terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə* və müharibə cinayətləri törədilməsi halları istisna edilməklə, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi ilə əlaqədar cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən edildiyi cinayət təqibi üzrə dayandırılmış icraata xitam verilir”.

21. CPM-in 53.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi üzrə iki və daha artıq təqsirləndirilən şəxs olarsa və icraatın dayandırılması əsasları onların hamısına aid deyilsə, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə bütün təqsirləndirilən şəxslərin iştirakı olmadan icraata obyektiv baxılması mümkün olmadıqda, icraatın bir hissəsini ayrıca icraata ayırmağa və onu dayandırmağa və ya bütün icraatı dayandırmağa haqlıdır. CPM-in 50.1-ci maddəsinə əsasən isə cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların hərtərəfli, tam, obyektiv və vaxtında baxılmasına mane olmayan və onun xarakterinə görə ayrıca baxılması mümkün olan bütün hallarda cinayət təqibi üzrə icraatın ayrılmasına yol verilir. Qeyd edilən iki müddəanı qarşılıqlı təhlil etdikdə maraqlı bir vəziyyətlə üzləşmiş oluruq. Belə ki, CPM-in

53.4-cü maddəsinin mətninə əsasən, cinayət təqibi üzrə iki və daha artıq təqsirləndirilən şəxs olarsa və icraatın dayandırılması əsasları onların hamısına aid deyilsə, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə bütün təqsirləndirilən şəxslərin iştirakı olmadan icraata obyektiv baxılması mümkün olmadıqda, aşağıdakı iki seçimdən birini etməkdə haqlıdırlar:

1) icraatın bir hissəsini ayrıca icraata ayırmağa və onu dayandırmağa;

2) bütün icraatı dayandırmağa.

Lakin bütün təqsirləndirilən şəxslərin iştirakı olmadan icraata obyektiv baxılmasının mümkün olmadığı halda, onun bir hissəsinin ayrıca icraata ayırmaq hüququnun verilməsində qanunvericinin hansı məntiqi əsas tutduğu anlaşılmaz qalır. Ona görə də, fikrimizcə, maddənin mətninə dəyişiklik edilərək, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin yalnızca bütün icraatı dayandırmağa haqlı olmasının təsbit edilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu həm də ədalətli məhkəmə araşdırmasına olan konstitusion hüquqların da tam təmin edilməsi baxımından uğurlu olacaqdır.

22. Cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması qaydasını müəyyənləşdirən CPM-in 277.4-cü maddəsinə əsasən, müstəntiq zərər çəkmiş şəxsi, onun nümayəndəsini, mülki iddiaçını, mülki cavabdehi və ya onların nümayəndələrini yazılı qaydada cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması barədə qərarla tanış etməli və onlara cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması barədə qərardan CPM-in 122-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət verilməsinin mümkünlüyünü izah etməlidir. CPM-in 53.1.4-53.1.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla cinayət işi üzrə icraat dayandırıldıqda bu barədə həmçinin təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi də məlumatlandırılır. Lakin cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması əsaslarından biri olan CPM-in 53.1.7-ci maddəsi tətbiq edilərkən məlumatın verilməsi qaydası müəyyən edilmədiyindən, fikrimizcə, CPM-in 277.4-cü maddəsinin 2-ci cümləsi bu şəkildə redaktə olunmalıdır:

“Bu Məcəllənin 53.1.4-53.1.7-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla cinayət işi üzrə icraat dayandırıldıqda bu barədə

həmçinin təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi də məlumatlandırılır”.

23. CPM-in dindirməyə çağırışın qaydalarını müəyyən edən 226.4-cü maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılan şübhəli və təqsirləndirilən şəxs həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə çağırılır. Linqvistik baxımdan təhlil edən zaman bu müddəada bir qədər qeyri-müəyyənliyin olduğunu və onun dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu aşkar edə bilərik. Belə ki, cinayət-prosessual qanunvericilikdə həbsdə saxlanılan (həbs edilmiş) şəxslə həbs yerlərində saxlanılan şəxs müxtəlif prosessual-hüquqi statusa malikdirlər. Həbsdə saxlanılan və ya həbs edilmiş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsdir (“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Qanunun 1.0.2-ci maddəsi). Lakin CPM-in 7.0.38-1-ci maddəsindən də aydın olur ki, həbs yerlərində saxlanılan şəxslər isə nəinki həbs edilmiş şəxsləri, həmçinin də tutulmuş şəxsləri də əhatə edir. Ona görə də, fikrimizcə, CPM-in 226.4-cü maddəsi aşağıdakı formada redaktə edilməlidir:

“226.4. Həbs yerlərində saxlanılan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs həbs yerinin müdiriyyəti vasitəsilə çağırılır”.

24. CPM-in 464.5-ci maddəsinə əsasən, yenidən baxılma haqqında məsələ məhkumun bəraət alması məqsədi ilə qoyulduqda həmin məhkumun vəfat etməsi məhkəmənin hökm və ya qərarına yeni açılmış hallar üzrə baxılmasına mane olmur. Bu halda yeni açılmış hallar üzrə məhkəmənin hökm və ya qərarına baxılması haqqında ərizənin vəfat etmiş şəxsin həyat yoldaşı və ya digər yaxın qohumu tərəfindən verilməsinə yol verilir. Lakin bu maddənin ikinci cümləsində istifadə edilmiş “həyat yoldaşı” ifadəsi hüquqi əhəmiyyət kəsb etmədiyini görə, fikrimizcə, onun dəyişdirilməsi daha məqsədəuyğundur və həmin cümlə bu formada redaktə edilməlidir: “Bu halda yeni açılmış hallar üzrə məhkəmənin hökm və ya qərarına baxılması haqqında ərizənin vəfat etmiş şəxsin *əri (arvadı)* və ya digər yaxın qohumu tərəfindən verilməsinə yol verilir”. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsində də *ər* və *arvad* anlayışlarından istifadə olunur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi onun Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi problemlərinin kompleks şəkildə tədqiqinə həsr edilmiş monoqrafik xarakterli ilk tədqiqat işi olmasından ibarətdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi həmçinin onun Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin tənzimlənməsi məsələlərinin konstitusion-hüquqi əsaslarının 01 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minən yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəaları nəzərə alınmaqla konstitusion-hüquqi əsaslarının tədqiqinə həsr edilmiş ilk tədqiqat işi olması ilə şərtləndirilir.

Elmi yenilik öz ifadəsini Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinin ardıcılıqla öyrənilməsində, konstitusion-hüquqi məsələlərin bütöv siyahısının hazırlanmasında və cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi məsələlərinə dair elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edən müddələrin əsaslandırılmasında, cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi problemlərinin həlli istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, habelə, cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinin həllinə yönələn təkliflərin irəli sürülməsində tapmışdır. Dissertasiya işində, eyni zamanda cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi tədbirlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış sistemi təklif olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyinin öz əksini tapdığı məsələlərdən biri cinayət-prosessual qanunvericilikdə mövcud olan məcburi gətirilmə institutu ilə bağlıdır. Belə ki, CPM-in 178.4-cü maddəsinin təhlili zamanı aydın olur ki, bu cür tədbir təhqiqatçının və müstəntiqin qərarı ilə də həyata keçirilə bilər. Hesab edirik ki, bu cür tədbir yalnız ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilməlidir. Çünki məcburi gətirilmə şəxsin azadlığı və təhlükəsizliyi ilə sıx bağlı olan prosesual məcburiyyət tədbiridir. Buna görə də məcburi gətirilmə ilə bağlı qərar vermək səlahiyyətinə malik olan şəxslərin dairəsinin məhdudlaşdırılması insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə xidmət etmiş olacaqdır. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquq və

azadlıqlarının olmasını qeyd edən, eləcə də, hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilməsini qadağan edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsində təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi çərçivəsində bu yenilik qiymətləndirildikdə müəyyən edilir ki, təklif olunan dəyişiklik insan hüquq və azadlıqlarının təminat mexanizmlərinin güclənməsinə, hüquqdan sui-istifadə hallarına və hüquq və azadlıqlara müdaxilə edilməsində subyektiv təsirlərin aradan qalxmasına gətirib çıxaracaqdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyinin digər bir təzahür forması ondan ibarətdir ki, insan hüquq və azadlıqlarının ləğvinə və ya onların məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş qanunvericilik aktlarının qəbulu qadağan edilsin. Belə ki, CPM-in 2.4-cü maddəsinin hazırkı mətni bu baxımdan olduqca qüsurludur. Halbuki, Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VI hissəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir. Doğrudur, Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müəyyən şərtlər daxilində məhdudlaşdırılmasına yol verilsə də, onların ləğvinə icazə verilmir. Bu müddəaların təminatı kimi Konstitusiyanın 155-ci maddəsində qeyd edilir ki, bu Konstitusiyanın III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz. Bu müddəadan da aydın olur ki, konstitusion insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının ləğv edilməsi haqqında təkliflər hətta referendumla belə çıxarıla bilməz. Hakimlərin müstəqilliyi və ədalət mühakiməsinin çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, həmçinin hakimlərin işə faktlara əsasən baxmasının konstitusion prinsip olduğunu da nəzərə almaq lazımdır. Lakin CPM-in 2.4-cü maddəsinin mətnini təhlil etdikdə aydın olur ki, “tətbiq edilə bilməz” həmin aktların qəbul edilə bilməsi imkanını əslində özündə ehtiva edir. Ona görə də, fikrimizcə, həmin maddənin mətni elə formada redaktə edilməlidir ki, həmin normativ hüquqi aktların tətbiqi yox, onların qəbulu məsələsinə qadağan qoyulsun.

Çünki qanunverici hər hansı bir qanun layihəsi hazırlayarkən onun Konstitusiyaya uyğunluğunun müvafiq ekspertizalar vasitəsilə yoxlanılmasını təmin etdikdən sonra bu cür norma qəbul etməməlidir. Bu zaman həm də o nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin V hissəsində Konstitusiyanın heç bir müddəsinin insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəə kimi təfsir edilə bilməzliyi müəyyən edilmişdir. Bu isə onu göstərir ki, bu cür müddəaların nəinki tətbiqi və qəbuluna, hətta mövcud olan bu əsasla şərh edilməsinə də yol verilmir. Fikrimizcə, CPM-in 2.4-cü maddəsinin mövcud mətni hüquq və azadlıqlara yanaşmanın istiqamətinin düzgün müəyyən edilməməsinə səbəb ola bilər. Belə ki, insan və hüquq azadlıqlarının qorunmağa ən çox ehtiyacı olduğu bir sahə üzrə hüquqi tənzimləmə qaydalarını müəyyənləşdirən CPM-də Konstitusiyanın mənasına uyğun gəlməyən bu cür normanın nəzərdə tutulması yolverilməzdir. Təklif etdiyimiz mövqeyə uyğun yanaşma Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsində də özünü göstərir. Belə ki, həmin Məcəllənin 1.3-cü maddəsində mülki prosessual fəaliyyət sahəsində insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını ləğv edən və ya məhdudlaşdıran, habelə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmənin müstəqilliyini və tərəflərin çəkişmə prinsipini pozan, eləcə də sübutlara əvvəlcədən müəyyən olunmuş qüvvə verən qanunvericilik aktlarının qəbul ediləbilməzliyi ilə bağlı qayda müəyyən olunmuşdur. Təklifimiz həmçinin “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 8-ci maddəsinin bir sıra tələblərinin də gözlənilməsinə xidmət etmiş olacaqdır. Həmin maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluq və qanunların üstünlüyü, həmçinin normativ hüquqi aktların ziddiyyətsizliyi normayaratma fəaliyyətinin prinsipləri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi həm də CPM-də nəzərdə tutulmuş normaların konstitusion tələblərə maksimum dərəcədə cavab verə biləcək şəkildə qiymətləndirilməsinin aparılaraq təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsində özünü göstərir. Bu cür

qiymətləndirmələrdən biri CPM-in 140-cı maddəsi ilə bağlıdır. CPM-in 140.0.4-cü maddəsində təsbit edilmiş zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədləri olmadıqda yaşın müəyyən edilməsi üçün tibb və psixologiya sahəsində ekspertlərin rəyinin olması tələbidir. Doğrudur, CPM-in 228.1-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şahid iş üçün əhəmiyyətli məlumatları şifahi və ya digər formada təqdim edə bilərsə, o yaşından asılı olmayaraq dindirilə bilər. Bu amili nəzərə alındıqda şahidin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədlərin tələb olunması bir o qədər də əhəmiyyətli görünür. Lakin həmin maddənin digər bəndlərinə nəzər saldıqda aydın olur ki, şahidin yaşının təyin edilməsinin prosessual əhəmiyyəti vardır. Belə ki, CPM-in 228.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 14 yaşınadək, müstəntiqin mülahizəsinə görə isə 16 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmamış şahidin dindirilməsi müəllimin, zəruri hallarda isə həkimin və onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılması tələbi müxtəlif situasiyalarda şahidin yaşının təyin edilməli olmasının önəmini qabardır. Həmin maddənin 4-cü bəndinə əsasən, 16 yaşına çatmayan şahidə onun yalnız həqiqəti danışmaq vəzifəsi izah edilir, lakin o, ifadə verməkdən imtinaya, ifadə verməkdən boyun qaçırmaya və bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdar edilmir. Göründüyü kimi, şahidin yaşının müəyyən edilməsinin həm də məsuliyyət məsələləri ilə bağlı önəmi vardır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 129-cu maddəsinin III hissəsində əksini tapmış məhkəmə qərarının qanuna və sübutlara əsaslanmalı olması ilə bağlı tələbi nəzərə alındıqda hesab edirik ki, şahid ifadəsi də sübut növlərindən biri kimi nəzərdə tutulduğundan və konstitusion baxımdan həm təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin, həm də zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarına təsir göstərə bilmə xarakterinə malik olduğundan onun əldə edilməsi zamanı nəzərdə tutulmuş prosessual qaydalar da mükəmməl şəkildə tənzimlənməlidir. Ona görə də, bu məqsədlə CPM-in 140.0.4-cü maddəsinə də dəyişiklik təklif edilərək aşağıdakı şəkildə redaktə olunması məqsədəuyğun hesab edilir: “şahidin, zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən

şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədləri olmadıqda yaşın müəyyən edilməsi — tibb və psixologiya sahəsində ekspertlərin rəyi;”

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onun cinayət prosesinin və onun əsas institutlarının mahiyyəti, cinayət prosesinin konstitusion əsasları, demokratik dəyərlərin və insan hüquqlarının qorunmasının cinayət-prosessual təminatları, qloballaşma şəraitində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi yolu ilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılmalı olan addımlar haqqında elmi nəzəri biliyi dərinləşdirməsində, hüquqi şüuru bu istiqamətdə irəliyə doğru apara biləcəyində ifadə olunur. Dissertasiyanın müddəaları və elmi nəticələri ali təhsil müəssisələrinin hüquq fakültələrində cinayət-prosessual hüquq kursu üzrə mühazirələr oxunarkən, seminar məşğələlər aparılarkən, habelə cinayət-prosessual hüquq və konstitusiya hüququ üzrə dərslər vəsaitləri, dərslik, tədris proqramları və monoqrafiyalar hazırlanarkən faydalı ola bilər.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada əksini tapan nəticələr və verilmiş təkliflər təcrübədə qanunun düzgün tətbiqinə kömək etməklə yanaşı, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin və məhkəmə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi üçün də faydalı olacaqdır. Tədqiqat işinin müddəalarından və nəticələrindən həmçinin elmi-tədqiqat işlərində, hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Hüquq” kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur. Dissertasiyanın müdafiəyə təqdim olunan müddəaları və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə yönələn təkliflər Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Hüquq” kafedrasının professor-müəllim heyətinin iştirakı ilə elmi seminarlarda müzakirə edilmiş və bəyənilmişdir.

Dissertasiyanın əsas elmi nəticələri və müdafiəyə təqdim olunan müddəalar həm respublika, həm də beynəlxalq səviyyəli konfrans və simpoziumlarda hüquq ictimaiyyətinin diqqətinə

çatdırılmışdır. Belə ki, müəllifin 2021-ci ildə “Devlet Egemenliyi ve Toprak Bütünlüğünün Uluslararası Hukuki Güvence Mekanizmaları” konfransının, “5. Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Yönetimi Kongresi” konfransının, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda konfransının, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasında 2017-ci ildə keçirilmiş “Regional cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqinin aktual problemləri” mövzusunda konfransının, “Elm tarixi və elmsünaşlıq fənlərarası tədqiqatlar” II beynəlxalq konfransın və digər konfransların materiallarında, həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə”, habelə “Qanun”, “Nəqliyyat hüququ”, “Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri”, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin “Elmi məcmuə”, “Geplat: Caderno Suplementar”, “Entrepreneurship, Economy and Law”, “Mester”, “Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, “European Journal of Law and Political Sciences” və digər nüfuzlu jurnallarda məruzə, çıxış və tezisləri çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın əsas müddəalarından Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının, Milli Aviasiya Akademiyasının bakalavr pilləsində “Konstitusiyaya hüququ” və “Cinayət prosesi” fənlərinin tədrisi prosesində, AMEA “Hüquq və İnsan Haqları” İnstitutunun hüquq ixtisası üzrə doktorantları və Dövlət Miqrasiya Xidmətinin əməkdaşları qarşısında “Cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi əsasları” mövzusunda mühazirələrin oxunması zamanı istifadə olunmuşdur.

Ölkənin hüquqşünas alim, hakim, prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, vəkil və ali hüquq təhsilli digər şəxslərdən ibarət müəyyən kontingenti arasında keçirilmiş sorğu vasitəsilə cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan təklif və mülahizələrə münasibət öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları, elmi nəticələri, habelə qanunvericilik təklifləri müəllifin 2014-2023-cü illərdə nəşr olunmuş çoxsaylı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodologiyasına uyğun müəyyən edilmiş giriş, 13 yarımfəslə əhatə edən dörd fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Giriş 49965, I fəsil 150617, II fəsil 128742, III fəsil 100194, IV fəsil 87862, Nəticə 12965, bütövlükdə, dissertasiya işinin həcmi 569737 işarədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiya tədqiqatının aktuallığı əsaslandırılmış, işin məqsədi və əsas vəzifələri, onun metodoloji əsası, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilmiş, problemin işlənmə dərəcəsi, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə çıxarılan müddəalar və həmçinin, tədqiqatın aprobeasiya nəticələri göstərilmişdir.

I Fəsil - “Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tədqiqinin tarixi-metodoloji əsasları” adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir. *“Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tədqiqinin nəzəri və təcrübi problemləri: metodoloji yanaşma”* adlanan *birinci paragrafda* problemlə məsələlərə metodoloji yanaşmanın əhəmiyyəti və onun xüsusiyyətləri araşdırılır, Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tədqiqinin nəzəri və təcrübi problemləri cinayət prosesinin məqsədləri çərçivəsində təhlil edilir.

Metod obyektin, yəni hər hansı bir hüquq sahəsinin mahiyyətinin dərk edilməsi üçün müəyyən vasitələr toplusudur.

Cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi təhlili zamanı istifadə edilən əsas metodların dairəsinə aşağıdakıları daxil etmək mümkündür:

- Analiz;
- Sintez;
- Deduksiya;

- İnduksiya;
- Analogiya;
- Müqayisə;
- Tarixi yanaşma metodu.¹

Müəllif bildirir ki, cinayət prosesində bir neçə metoddan istifadə etməklə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün müvafiq metodlardan istifadə edilir. Belə ki, göstərilən məqsəd üçün cinayət prosesində metodoloji yanaşma, müqayisəli metod, deduksiya, induksiya, tarixi metoddan istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məsələn, qətimkan tədbirlərinin mahiyyətinin dərk edilməsi üçün onların hər birinin ayrılıqda öyrənilməsi analiz metodunun tələblərinə cavab verirsə, əksinə, hər bir qətimkan tədbirini ümumiləşdirib onların ümumi mahiyyətini anlamaq isə sintez metodunun tələblərinə cavab verir. Deduksiya və induksiya metodunun qarşılıqlı əlaqəsini cinayət prosesinin ümumi və xüsusi hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsi kimi göstərmək mümkündür.

Cinayət prosesi elmində müqayisə metodu ən çox istifadə olunan metodlardan biridir. Hər hansı bir hüquq sahəsinin inkişafı üçün əvəzəlməz vasitələrdən olan müqayisə metodu xarici dövlətlərin cinayət prosesi ilə milli cinayət prosesinin fərqləndirilərək müsbət və mənfi cəhətlərinin ortaya çıxarılmasına imkan verir. Müqayisə həm prosessual hüquq normalarının tətbiqi prosesinin, həm də onların gözlənilən nəticələrinin fərqləndirilməsinə istiqamətlənə bilər.

Hüquq düşüncədə formalaşan bir elm sahəsi olduğundan onun anidən inqilabi olaraq dəyişməsi, tamamilə yeni təmayüllərin meydana gəlməsi imkansızdır. Bu isə hüququn müəyyən mənada “tarixin süzgəcindən çıxaraq inkişaf edən” bir elm sahəsi olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir. Müəllifin fikrincə, tarixi yanaşma metodunun cinayət prosesinə verdiyi ən böyük töhfə qanunvericiliyin

¹ Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ / Z.A.Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2011. – s.13-17.

inkişafının proqnozlaşdırılmasıdır. Həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları məhz tarixən mövcud olmuş hüquqi ənənələrə dayanır.

Müəllif qeyd edir ki, cinayət prosesinin həyata keçirilməsi zamanı ilk öncə öyrənilməli olan məsələlər hər hansı bir əməlin özündə cinayətin əlamətlərini əks etdirib-etdirməməsi və özündə cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməlin isə cinayət olub-olmamasıdır. Qeyd edilən məsələlərin həll edilməsi məqsədilə cinayət prosesinin həyata keçirilməsi nəzəri müddəalara da əsaslanmalıdır və yalnız bu cür müddəalara əsaslandıqda onun əsaslılığından danışmaq mümkündür. Bu prosesin maddi tərəfi (nəzəri cəhətdən) cinayət hüququnun, prosessual tərəfi isə (təcrübi cəhətdən) cinayət-prosessual hüququn tənzimləmə predmetinə aiddir.

“Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti, əhəmiyyəti və konstitusion əsasları” adlanan ***ikinci paraqrafda*** müəllif tərəfindən cinayət prosesinin həm nəzəri, həm də leqal anlayışı, bu anlayış çərçivəsində onun mahiyyəti və əhəmiyyəti, eləcə də onun konstitusion əsaslarının nədən ibarət olması məsələləri araşdırılır.

“Cinayət prosesi” anlayışı həm cinayət-prosessual qanunvericiliyin, həm də cinayət-prosessual hüququn əsas və istiqamətverici anlayışlarından biridir. Cinayət-prosessual hüququ və qanunvericiliyi məhz bu anlayışın əhatə dairəsinə daxil olan məsələlərin öyrənilməsi və tənzimlənməsi ilə bağlı məsələləri öz məqsədi kimi müəyyən edir. Lakin buna baxmayaraq, cinayət prosesinə cinayət-prosessual qanunvericilikdə verilən anlayış cinayət-prosessual hüquqda verilən anlayışdan fərqlənir.

Müəllif cinayət prosesinə verilmiş nəzəri anlayışları təhlil edərkən, C.H.Mövsumov², M.Cəfərquliyevin³, F.M.Abbasovanın⁴,

2 Mövsümov, C.H. Sovet cinayət prosesi // C.H.Mövsumov. – Bakı: Maarif, – 1989. – s.6.

³ Cəfərquliyev, M. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi / M.Cəfərquliyev. – Bakı: Qanun, – 2008. – s.6.

⁴ Abbasova, F.M. Cinayət prosesi. Ümumi hissə / F.M.Abbasova. – Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, – 2015. – s.12.

İ.S.Abbasovanın⁵, A.V.Smirnovun⁶ və bir sıra digər müəlliflərin əsərlərinə müraciət etmiş, həmin anlayışlara müqayisəli şəkildə yanaşaraq və dövrün tələbləri nəzərə alınaraq qiymət verilmişdir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin cinayət prosesinə verdiyi anlayış nəzəriyyədən fərqlənir və özündə həyata keçirilən prosesual hərəkətləri və qəbul olunan prosesual qərarları ehtiva edir.

Cinayət prosesində insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təminatı kimi cinayət mühakimə icraatının əsas prinsiplərindən biri olan Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması çıxış edir. Müəllif CPM-in 12.1-ci maddəsində təsbit edilmiş qeyd edilən prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin I hissəsinin məntiqi davamı kimi qiymətləndirərək təhlil etmişdir. Bu zaman isə müəllif tərəfindən İ.Cəfərovun⁷, V.Y.Çirkinin⁸, Z.Əsgərovun⁹, F.Nağıyevin¹⁰ və digər müəlliflərin əsərlərinə istinad edilmişdir.

Konstitusion normaların ali hüquqi qüvvəyə malik olma və birbaşa tətbiq edilmə kimi xüsusiyyətləri digər hüquq sahələrinin də inkişafında müəyyən istiqamətlərin formalaşmasına şərait yaradır.

Əsas hüquq və azadlıqlar konstitusiyalarda müdafiə altına alınmış və bunlara müdaxilə edilməsi imkanı üçün müəyyən qaydalar müəyyən edilmişdir. Xüsusilə prosesual məcburiyyət tədbirləri ilə şəxslərin hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edilə bilinməsi imkanı cinayət prosesini yaxından maraqlandıran məsələlərə Konstitusiyada yer verilməsi nəticəsini doğurmuşdur. Bu baxımdan bir sıra

⁵ Abbasova, İ.S. Kriminalistika / İ.S.Abbasova, Y.S.Abdullayev, O.S.Babayev – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, – 1999. – s.14.

⁶ Смирнов, А.В. Уголовный процесс / А.В.Смирнов, К.Б.Калиновский – Москва: ЗАО «КноРус», 2008. – s.28.

⁷ Cəfərov, İ. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərh-i / İ.Cəfərov. – Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı, – 2013. – s.296.

⁸ Çirkin, V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiyaya hüququ / V.Y.Çirkin. – Bakı: Digesta, – 2007. – s.118.

⁹ Əsgərov, Z.A. Konstitusiyaya hüququ / Z.A.Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2011. – s.29.

¹⁰ Nağıyev, F.T. Konstitusiyaya hüququ. Mühazirə mətnləri / F.T.Nağıyev. – Bakı: Qanun, – 2011. – s.7.

müəlliflər də qeyd edirlər ki, şəxsin toxunulmazlığı, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, ədalətli mühakimə, təqsirsizlik prezumpsiyası, heç kəsin özünə və ya yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə və ya sübutlar göstərməyə məcbur edilməməsi, qanunazidd əldə edilmiş obyektlərin sübut kimi istifadə olunmaması, məhkəmələrin müstəqilliyi, məhkəmə iclaslarının açıq və qərarlarının əsaslandırılmış olması Konstitusiyada yer alan əsas cinayət prosesi prinsipləridir.¹¹

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası cinayət mühakimə icraatı ilə bağlı xüsusi tənzimləmələr nəzərdə tutmuşdur. Bunun səbəbi isə cinayət mühakimə icraatı nəticəsində çıxarılmış hökmün (qərarın) onun təsir etdiyi subyektləri üçün daha əhəmiyyətli olması, bəzi hallarda onların konstitusion hüquqları olan azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Aktın tələblərinə də əsaslanmaqla, müəllif cinayət prosesinin anlayışı müəyyən edilərkən cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin anlayışa daxil edilməsini daha məqsədomüvafiq hesab etmişdir. Belə ki, bu zaman “cinayət prosesi” anlayışının bilavasitə olaraq hansı funksiyaların həyata keçirilməsinə yönəldiyini və onun hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün aparılan fəaliyyət olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür. İnsan hüquq və azadlıqlarına bilavasitə təsir edə biləcək xarakterdə olan bu cür fəaliyyət zamanı isə onun vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi və anlayışı çərçivəsində əhatə olunması da xüsusilə əhəmiyyətlidir. Buna görə də müəllif tərəfindən cinayət prosesinə aşağıdakı şəkildə anlayış verilmişdir: “Cinayət prosesi şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumaq, həqiqi və ya ehtimal edilən cinayət törətməsi ilə əlaqədar şəxsiyyəti vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi hallarından qorumaq, cinayətləri tezliklə açmaq, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq, cinayət hadisəsi törətmiş şəxsləri ifşa və zəruri olduqda cinayət

¹¹ Zafer, H. Ceza Muhakemesi hukuku / H.Zafer, H.Karakehya – Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, – 2014. – s.6.

məsuliyyətinə cəlb etmək, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsiri müəyyən edilməyən şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək, habelə hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq etmək vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədilə həyata keçirilən prosessual fəaliyyətdir”.

1-ci fəslin üçüncü paragrafı **“Cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə siyasətinin prosessual-hüquqi tənzimlənməsinin aktual problemləri və həlli yolları: konstitusion-təhlil”** adlanır. Burada müəllif cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə nəzərdə tutulmuş cinayət-prosessual hüquqi tənzimlənmə qaydalarını, onların hansı problemlərə istiqamətləndiyini və həmin problemlərin həllində hansı məqsədə xidmət etdiyini konstitusion baxımdan tədqiq etmişdir.

Müəllif vurğulayır ki, cinayətkarlıq cəmiyyət üçün mənfi sosial hadisə kimi xarakterizə edildiyindən onun genişlənməsi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və təmin olunması qarşısında böyük maneələr yaradır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan etdiyindən dövlət cinayətkarlıqla mübarizə aparmalı, onun səviyyəsinin azaldılması üçün səmərəli fəaliyyət həyata keçirməlidir.

Cinayətkarlığın profilaktikasının səmərəliliyinin artırılması cəmiyyətin yükünü xeyli dərəcədə artıran neqativ ənənələrin düzgün və vaxtında müəyyən edilməsini və onların aradan qaldırılması üçün mümkün olan sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni, təşkilati və hüquqi imkanların yaradılmasını, bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı səmərəliliyin, sistemliliyin, ardıcılığın və mütəmadiyin təmin edilməsini tələb edir.

Cinayətkarlıqla mübarizə aparılmasının prosessual tənzimlənməsinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dayanır. Belə ki, Konstitusiyanın bir çox maddələri

insanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və dövlət orqanlarının bu işləri yerinə yetirməli olmasını birbaşa şəkildə təsbit edir. Cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə aparılması üçün Konstitusiyada birbaşa normanın nəzərdə tutulduğu müddəalara müəllif onun 12-ci, 24-cü, 27-ci, 31-ci, 58-ci, 71-ci və digərlərini aid edir.

Müəllif bildirir ki, cinayətkarlıqla mübarizənin həyata keçirilməsi üçün ən önəmli hüquqi əsaslardan biri də Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsidir. Həmin normativ hüquqi aktın bir sıra maddələri birbaşa olaraq cinayətkarlıqla mübarizənin aparılması üçün konkret tələblər müəyyən edir. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyin mümkün olmasına yönəlməsi ümumi xəbərdaredici funksiyanın yerinə yetirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllif qeyd edir ki, cinayət törətmiş şəxsin tutulması (yaxalanması) da cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətidir. Bu cəhətdən CPM-də nəzərdə tutulmuş prosessual məcburiyyət tədbirlərindən biri olan tutulmanın xüsusi əhəmiyyəti vardır. Lakin müəllif vurğulayır ki, cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə aparılması üçün ən önəmli prosessual vasitə, heç şübhəsiz ki, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin bir növü olan qətimkan tədbirləridir.

Sadalananlarla yanaşı, cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə çərçivəsində “Prokurorluq haqqında” və “Polis haqqında” Qanunların da əhəmiyyətini vurğulayan müəllif Ümummilli Lider Heydər Əliyevin imzaladığı “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanını da bu məqsədlə qəbul edilmiş ən uğurlu normativ hüquqi aktlardan biri kimi qiymətləndirir.

Hüquq bir sistem olduğundan cinayətkarlıqla mübarizə də sistemli şəkildə aparılmalı, yalnız prosessual tənzimləmə ilə kifayətlənməyərək maddi tənzimləmə də səmərəli formada həyata keçirilməlidir.

“Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi inkişaf tarixi” adlanan **dördüncü paragrafda** ölkəmizdə cinayət prosesinin hüquqi tənzimlənməsinin inkişafı konstitusion-hüquqi baxımdan tarixilik metodunun vasitəsilə tədqiq edilir, cinayət prosesinin inkişafı məqsədilə qəbul edilmiş bir sıra əhəmiyyətli aktlar araşdırılır.

Tarixi yanaşma metodu hüququn hər hansı sahəsinin inkişafının xronologiyasını izləməyə və bu zaman dəyişikliklərin baş vermə səbəblərindəki qanunauyğunluqları aşkara çıxarmağa əsaslanır. Məhz tarixi yanaşma metodu cinayət prosesinin gələcək inkişafının proqnozlaşdırılmasına şərait yaradır.

Cinayət-prosessual qanunvericilik zəngin tarixi inkişaf mərhələsi keçmişdir. Bu inkişafın nəticəsi olaraq müasir dövrümüzdə ədalət mühakiməsinin realizə edilməsini tənzimləyən milli qanunvericilik bazası formalaşmışdır.

Cinayət prosesində mövcud olan institutların bir çoxu qədim dövrün “məhsuludur”. Orta əsrlərdə Azərbaycanda İslam hüququ geniş yayılmağa başlamışdır. İslam hüququnun yayılmağa başladığı dövrdə müsəlman mühakimə icraatının ən əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri vəkillik institutunun mövcud olmaması idi. X-XII əsrlərdə artıq şəriət məhkəmələri yanında vəkillik təsisatı formalaşmışdı. Bu institutun yaranması müsəlman hüququnun inkişafı və artıq hüquq təcrübəsinin daha da təkmilləşməsinin məntiqi nəticəsi idi. Monqollar dövründə Azərbaycanda məhkəmə prosesi kollegiallıq prinsipinə əsaslanırdı. Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalına qədər müsəlman hüquq sistemi ölkədə mövcudluğunu qorumuş və təkmilləşməkdə davam etmişdir. Lakin XIX ilk yarısında Rusiyanın Azərbaycanı işğal etməsi nəticəsində Azərbaycanda inzibati və məhkəmə sistemi böyük dəyişikliklərə uğradı və ardıcıl olaraq məhkəmə islahatları keçirilməyə başladı.

1918-1920-ci illər Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olması ilə əlaqədar xüsusi iz buraxmışdır. Bu dövrdə dövlət quruluşunun və dövlətçiliyin çox qədimlərdən bəri gələn ənənələri yenidən dirçəlmiş, müsəlman şərqində ilk respublika yaranmışdı. Yaradıldığı dövrdən etibarən

AXC-nin Ədliyyə Nazirliyi barışıq şöbələrinin və istintaq idarələrinin bərpası ilə məşğul olmalı oldu. AXC hökuməti 1918-ci il 1 oktyabr tarixli qərarla rus hakimiyyəti tərəfindən yaradılmış bütün məhkəmə və istintaq orqanlarını, həmçinin məhkəmə funksiyasını yerinə yetirən digər orqan və komissiyaları ləğv etdi və ona tabe olan idarələrlə birlikdə Bakı Dairə Məhkəməsi bərpa edildi. “Azərbaycan Məhkəmə Palatası haqqında” Əsasnamə Hökumət tərəfindən 14 noyabr 1918-ci il tarixində təsdiq edildi.

AXC işğal edildikdən sonra Azərbaycan bir müddət formal şəkildə müstəqil olsa da, sonra “kənüllü” olaraq SSRİ-nin tərkibinə qatıldı. Müstəqil dövlətin varlığına son qoyulduqdan sonra AXC-nin bütün orqanları kimi, məhkəmə, prokurorluq və istintaq orqanları da ləğv edildi.

SSRİ-nin dağılması nəticəsində müttəfiq respublikaların hamısı, o cümlədən Azərbaycan Respublikası da öz müstəqilliyini elan etdi. Məhz bu tarixi hadisədən sonra ictimai həyatın bütün sahələrində və elmin müxtəlif sferalarında olduğu kimi, hüquq elmi sahəsində də vəziyyət kökündən dəyişdi. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüququn subyekti kimi tanınması və başqa bir ictimai-iqtisadi formasıyaya keçid cəmiyyətin bütün həyatında, xüsusilə də hüquq sahəsində kəskin dəyişikliklərinin baş verməsi zərurətini meydana çıxarmışdı.

1995-ci noyabrın 12-də müstəqil və suveren Azərbaycan Respublikasının milli dövlətin formalaşmasında, hüquq sisteminin və milli qanunvericiliyinin inkişafında əvəzsiz rol oynayan Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya “Məhkəmə hakimiyyəti” adı altında daxil edilmiş VII fəsildə məhkəmə hakimiyyəti institutu geniş şəkildə şərh edilmiş, prokurorluq institutunun da təşkilinin əsasları məhz bu fəsilə daxil edilərək konstitusion formada müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında 1 sentyabr 2000-ci ilədək qüvvədə olmuş Cinayət-Prosessual Məcəllənin tətbiq edildiyi 40 ilə yaxın bir dövrdə o, xeyli əlavə və dəyişikliklərə məruz qalsa da, cəmiyyətdə baş verən radikal yeniliklərin tələblərinə cavab verə bilmirdi. Sovet hüquq ideologiyasının bütün əlamətlərini özündə

ehtiva edən həmin sistemləşdirilmiş akt insan hüquq və azadlıqlarının müasir konsepsiyasına tam cavab verə bilmədiyindən ölkəmizdə gerçəkləşdirilməkdə olan məhkəmə-hüquq islahatlarının hüquqi bazasının əsasına xidmət edə bilməzdi. Ona görə də məhkəmə-hüquq islahatlarının gedişində həyata keçirilmiş ən mühüm tədbirlərdən biri də yeniləşdirilmiş Cinayət-Prosessual Məcəllənin qəbulu olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsi 14 iyul 2000-ci il tarixində qəbul edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir. Həmin məəcəllənin əsas özünəməxsus özəlliyi bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycan Respublikasında tamamilə yenidən işlənmiş mühakimə icraatına dair əsas müddəaları özündə ehtiva etmişdir.

CPM-ə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi qanunauyğun bir prosesdir, çünki müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş ölkə dövlət quruculuğu ilə bağlı hüquq islahatlarını həyata keçirir və bununla əlaqədar qanunvericilikdə bu cür dəyişikliklər baş verir. Məhz bu cür dəyişikliklərin olması ölkənin hüquq sistemini inkişaf etdirir.

II Fəsil - “Cinayətkarlıqla mübarizədə Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyinin yeri və rolu” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. *“Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin konstitusion-hüquqi əsasları”* adlanan *birinci paragraf* konstitusion hüquq normalarının xüsusiyyətlərinə, onların prinsip dəyəri daşmasına, cinayət prosesinin prinsiplərinə, eləcə də, azadlıq hüququ və təqsirsizlik prezumpsiyası kimi məsələlərə həsr olunub.

Hər hansı bir cəmiyyətin azadlıq və bu kimi digər fərdi hüquqlar barəsində düşüncəsi həmin ölkənin Konstitusiyasından qaynaqlanır. Konstitusiya insanlara həmin dövlətin idarə ediləcəyi forma ilə bağlı müxtəlif təminatlar verir.

Müəllif bildirir ki, yeni CPM özünün konstitusion-hüquqi əsaslarına malik olmaqla həmin əsasları daha geniş formada tənzimləyən maddələri özündə əks etdirir. Bu cür əsaslardan daha vacib olanları isə azadlıq hüququ və təqsirsizlik prezumpsiyası ilə bağlı olanlardır. Belə ki, Konstitusiyada insan və vətəndaşın əsas

hüquqları siyahısında göstərilən bu müddəalar Cinayət-Prosessual Məcəllədə artıq prinsip səviyyəsinə yüksələrək cinayət-prosessual qanunvericiliyinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Müəllif göstərir ki, cinayət prosesinin prinsipləri digər cinayət-prosessual hüquq normalarından fərqlənir. Belə ki, cinayət prosesinin prinsipləri müəyyənedici (istiqamətverici) və ümumi xarakterli cinayət-prosessual hüquq normalarıdır. Ümumilik əlaməti o səbəbdən mövcuddur ki, prinsiplər cinayət prosesinin ayrı-ayrı institutları və onun müxtəlif mərhələlərinə aid olan nisbətən daha xüsusi prosessual normalarda konkretləşir. Müəllif cinayət prosesinin prinsiplərini şəxsiyyətin konstitusion-hüquqi statusunun əsasını formalaşdıran müddəalar kimi nəzərdən keçirir.

Şəxsiyyətin konstitusion-hüquqi statusunun ən əhəmiyyətli əsaslarından biri olan azadlıq hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Azadlıq hüququ digər hüquqların da təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən başlanğıc hüquqlardan biri kimi çıxış edir. Müəllif vurğulayır ki, azadlıq hüququnun təmin edilməsi ilə əlaqədar problemlər əsasən şəxsin həbs edilməsi zamanı meydana çıxır. Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikasının yeni CPM-də həbsə hüquqi anlayış verilmişdir, lakin bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində bu cür anlayış nəzərdə tutulmur. Müəllif həbsə nəzəri anlayış da verərək belə hesab edir ki, həbs hüquqi xarakteristikası baxımından şəxsin azadlığını məhkəmənin yekun qərarından öncə məhdudlaşdıran, özünün qanuni məqsədlərini təmin etmək üçün yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş şəxslər barəsində tətbiq edilən cinayət-prosessual hüquqa aid bir qətimkan tədbiridir.

Müəllif azadlıq hüququnun mahiyyətinin və onun təminatlarının daha yaxşı və praktiki nüanslarla zəngin şəkildə müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna müraciət etmiş, sözügedən məsələdə artıq “açar iş” xarakter daşımağa başlamış qərarları təhlil edərək, müxtəlif mübahisəli və qaranlıq məsələləri aydınlaşdırmışdır.

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə digər insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təminatlarından biri kimi konstitusion prinsip

səviyyəsində olan təqsirsizlik prezumpsiyası çıxış edir. Təqsirsizlik prezumpsiyası müasir cinayət-prosessual hüququn ən əhəmiyyətli ümumi qaydalarından biridir. Müəllif bildirir ki, təqsirliliyi məhkəmənin qərarı ilə qətiləşməyən bir şəxsə təqsirli biri kimi davranılmaması Konstitusiyadan irəli gələn bir öhdəlikdir. Müəllif təqsirsizlik prezumpsiyasının təmin edilməsi baxımından hazırda kütləvi informasiya vasitələrinin müəyyən təhdidlər yaratdığını vurğulayaraq, bu təhdidlərin qarşısının alınması vasitələrini müəyyənləşdirir və öz fikirlərini irəli sürür. Müəllif bildirir ki, təqsirsizlik prezumpsiyası tək-cə səlahiyyətli şəxslər üçün deyil, həm də kütləvi informasiya vasitələri üçün də öhdəlik yaradır.

Müəllif təqsirsizlik prezumpsiyası ilə bağlı da sadəcə olaraq nəzəri məsələləri tədqiq etməklə kifayətlənmir, həm də bu sahədə mühüm məhkəmə qərarlarına müraciət edərək onun praktiki aspektlərini də tədqiq edir. Xüsusilə də, bu zaman onu sübut etmə vəzifəsi ilə yanaşı şəkildə qiymətləndirir və bildirir ki, təqsirsizlik prezumpsiyası sübut etmə yükünü ittiham tərəfinin üzərinə qoyur.

II fəslin ikinci paragrafı “Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyində demokratik-hüquqi dəyərlərin və beynəlxalq hüquqi prinsiplərin təhlili” adlanır. Müəllif bildirir ki, demokratik hüquqi dəyərlər özünün plüralizminə malikdir. Lakin onlar içərisində cinayət mühakimə icraatında daha çox istifadə olunan bəziləri vardır ki, onların yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdəki vəziyyətini təhlil etmək daha məqsədəuyğundur. Müəllif bu baxımdan azadlıqla yanaşı, ədalətlilik, bərabərlik, aşkarlıq, müdafiə kimi demokratik dəyərlərin də cinayət mühakimə icraatı baxımından böyük önəm kəsb etdiyini vurğulayır.

Yalnızca cinayət-prosessual qanunvericilikdə deyil, ümumilikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yer alan ən böyük demokratik dəyərlərdən biri bərabərlikdir. Bərabərlik hüququ ilə bağlı belə bir fikir mövcuddur ki, bu hüquq hamıya eyni qaydada şamil edilir və hər hansı diskriminasiyaya yol verilmir. Bu yanaşma konstitusion hüquqi baxımdan birmənalı qəbul edilir. Lakin qeyd edilən fikir cinayət-prosessual fəaliyyət zamanı pozitiv

diskriminasiyanın tətbiq edilməsinə mane olmur.¹² Müəllif bildirir ki, qadın və kişi bərabərliyi qadının kişi ilə bərabər vəziyyətə gətirilməsi olaraq şərh edilməlidir. Bərabərlik hüququnun digər hüquqi prinsiplərlə birlikdə tətbiq edilməsi zamanı effektiv nəticələr əldə edilməsi mümkündür.

Müəllif bildirir ki, prosessual mənada bərabərlik ölkədə olan hər kəsin eyni cinayət və cinayət-prosessual normalara tabe olması anlamına gəlir. Bununla yanaşı, müəllif qanunvericilikdə müəyyən edilmiş pozitiv differensiasiya hallarını təhlil edir.

Hüquqi dövletdə yüksək qiymətləndirilən demokratik dəyərlərdən biri də ədalətdir. Ədalət və hüquq bir-birinin məzmununa təsir edəcək qədər yaxın anlayışlardır. Müəllif qeyd edir ki, çox istiqamətli strukturu ilə ədalət hüququn ən ali prinsiplərindən biridir. Bu baxımdan ədalət hüququn əsas norması sayıla bilər. Bununla yanaşı, müəllif qəbul edir ki, ədalət anlayışı qəti və müəyyən deyildir, cəmiyyətdən cəmiyyətə, zamandan zamana dəyişə bilər. Hər bir cəmiyyətin quruluşuna görə, xüsusiyyətlərinə və şərtlərinə görə özünəməxsus hüquq tənzipetməsi vardır. Buna görə ədalət anlayışı da dəyişkəndir. Ədalət sadəcə gerçəkləşdirilməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda onun gerçəkləşdirilmiş olması da görünməlidir.¹³

Müəllif ədalət anlayışı çərçivəsində qeyd edir ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsində yer alan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ fərdlər baxımından həmin maddədə müəyyən edilən prinsiplərin təmin edilməsi ilə ədalətli mühakimənin minimum elementlərini nəzərdə tutan və qərb hüquq sisteminin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edən hüquqdur.

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu bir neçə aspektdən təhlil edən müəllif qeyd edir ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun məqsədi tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən

¹² Козлова, Е.И., Конституционное право России: учебник – 5-е изд., перераб. и доп / Е.И.Козлова, О.Е.Кутафин, – Москва: Проспект, – 2014. – с.121.

¹³ Campbell and Fell v. The United Kingdom. 28.06.1984.

“qərar”ın “müstəqil” və “tərəfsiz” bir “məhkəmə” xarakterindəki bir orqan tərəfindən çıxarılmasını təmin etməkdir.

II fəslin üçüncü paragrafı “Cinayət-prosessual fəaliyyətin həyata keçirilməsində fərdi hüquqların konstitusiyaya təminatı” məsələlərinin araşdırılmasına həsr edilib. Müəllif bu paragrafda əvvəlki paraqraflarda şərh edilməmiş, lakin mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər fərdi hüquqların konstitusion təminatlarının yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdə tutduğu yeri araşdırmış, onların əhəmiyyətini vurğulayaraq təhlillər aparmışdır.

Konstitusion prinsiplər içərisində xüsusi yer tutanlardan biri non bis in idem prinsipidir. Bir cinayətə görə təkrar məhkum etməyə yol verilməsini qadağan edən bu prinsip Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 64-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Həmin konstitusion prinsip CPM-in 34-cü maddəsində də əks olunaraq daha geniş şəkildə tənzimlənmişdir. Müəllif tərəfindən həmin prinsipin tarixi inkişafının əsas istiqamətləri təhlil edilmiş, onun daxili qanunvericiliklə yanaşı, beynəlxalq aktlarda təsbit olunma vəziyyəti araşdırılmışdır.

Müəllif insan hüquq və azadlıqları haqqında konstitusion prinsiplər bəzəsində danışarkən qeyd edir ki, Konstitusiyanın 67-ci maddəsində tutulan, həbsə alınan və cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsin hüquqları təsbit olunmuşdur. Həmin hüquqlar bilavasitə cinayət-prosessual qanunvericiliyin əsaslarından birini formalaşdırmaqla cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və ədalət mühakiməsinin öz məqsədinə çatması üçün təmin olunması zəruri olan hüquqlardır. Həmin hüquqlar qanunvericilikdə yalnız CPM-də nəzərdə tutulmaqla kifayətlənməmiş, bunun üçün ayrıca qanun qəbul edilmiş, həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü bəndində də təsbit edilmişdir.

Müəllif göstərir ki, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi baxımından digər önəmli müddəa Konstitusiyanın 61-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddə hüquqi yardım almaq hüququnu təsbit edir. CPM-in 19-cu maddəsində də prinsip şəklində təsbit edilmiş maddənin məqsədi cinayət-prosessual

qanunvericiliyində müdafiə hüququna aid müddələrin təsbit edilməsi yolu ilə cinayət prosesi gedişində hər kəsin müdafiə hüququnun təmin olunmasına nail olmaqdan ibarətdir. Müəllif bildirir ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun bir meyarı da təqsirləndirilən şəxsin cinayət mühakimə icraatının ilk mərhələsindən etibarən müdafiəçi ilə təmin oluna bilməsidir. Müəllif vurğulayır ki, hüquqi yardım almaq hüququ bir sıra əlavə hüquqları da özündə ehtiva edir və misal olaraq müdafiəçi ilə olan ünsiyyətin konfidensiallığına təminat hüququnu göstərir. Müəllif qeyd edir ki, hüquqi yardım almaq hüququnun yalnız təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxs üçün olan bir hüquq kimi qiymətləndirilməsi doğru olmazdı. Çünki Konstitusiyada da hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun mövcudluğu müəyyənləşdirilmişdir. Hüquqi yardım almaq hüququnun cinayət mühakimə icraatında şəxslər dairəsi üçün fərqləndirilməsi baxımından ən maraqlı doğuran məqamlar isə şahidlə bağlıdır.

Müəllif cinayət mühakimə icraatında bərabərlik və çəkişmə prinsiplərinin təmin edilməsinin əsas vasitələrindən biri olaraq icraatın açıqlığı məsələsini xüsusi vurğulayır.

Müəllif konstitusion prinsiplər çərçivəsində həm də qanunazidd sübutlardan istifadə məsələlərinə toxunur, bu cür sübutlardan istifadə ilə bağlı mövcud olan üç müxtəlif yanaşmanı şərh edərək, belə nəticəyə gəlir ki, qanunvericiliyimiz hüquqazidd sübutlara dair mütləq rədd yanaşması mövqeyini ifadə edir. Lakin CPM-in 125-ci maddəsinin mətnindən aydın olur ki, bəzi hallarda hüquqazidd yollarla əldə edilmiş dəlillərin sübut olaraq qiymətləndirilməsinə yol verilə bilər.

III Fəsil - “Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyinin konstitusion-hüquqi mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. **“Cinayət mühakimə icraatının tənzimlənməsinin konstitusion-hüquqi məqsədləri”** adlanan **birinci paragrafda** müəllif cinayət mühakimə icraatının tənzimlənməsinin konstitusion-hüquqi məqsədlərini araşdırır. Bunun üçün isə ilk öncə müəllif tərəfindən

“qanunvericilik sistemi” anlayışı təhlil edilir və onunla bağlı nəzəri və leqal anlayışlar müəyyən edilir.

Müəllif vurğulayır ki, bir hüquqi dövlətin mövcudluq səbəbi və əsas vəzifəsi insan hüquqlarına əsaslanan, ədalətli və təhlükəsiz ictimai quruluş yaratmaq və bunu daimi olaraq davam etdirə bilməkdir. Bunun təmin edilməsi üçün isə müxtəlif vasitələrə ehtiyac duyulur. Hüquq və azadlıqların təmin olunmasına yönəlmiş bu cür vasitələrdən biri də Cinayət-Prosessual Məcəllədir.

Müəllif bildirir ki, qanunverici cinayət-prosessual fəaliyyəti tənzimləmək məqsədilə prosessual normaları müəyyən edərək bir tərəfdən təqsirləndirilən şəxsin və prosesdə iştirak edən digər şəxslərin əsas hüquqlarını qorumaq, digər tərəfdən də təqsirləndirilən şəxs haqqında effektiv təqib aparılmasına şərait yaratmalıdır. Bu səbəblə dövlətin əlində olan cəzalandırma səlahiyyəti hüquq dövləti prinsipi ilə də tarazlaşdırılması zəruri olan bir səlahiyyətdir.

Müəllif müasir cinayət mühakimə icraatının məqsədini ümumi şəkildə ifadə edərək bildirir ki, onun məqsədi prosesdə iştirak edən şəxslərin əsas hüquqlarına zərər vermədən maddi həqiqəti aşkara çıxarmaq və bununla da mübahisənin həllinə nail olmaqdır. Ancaq məsələni bir qədər detallı şəkildə təhlil edərək cinayət mühakiməsinin 3 əhəmiyyətli məqsədinin olduğunu qeyd edir:

- maddi həqiqəti aşkar etmək;
- ədaləti təmin etmək;
- hüquqi sülh əldə etmək və onu qorumaq.

Müəllif belə qənaətə gəlir ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin məqsədi sadəcə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarını qorumaqdan ibarət deyildir. Həqiqətən də, müasir cinayət-prosessual hüquqda hakim olan əsas strategiya sosial sabitliyin qorunması və fərdlərin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət arasında bir tarazlıq yaradılması yolu ilə həqiqəti aşkara çıxarmaq və ədalətli mühakimə prinsipinə uyğun olaraq ədalətli sanksiyalara dair hökm verib onları tətbiq etməkdir. Sözügedən strategiyanın əsl çatmaq istədiyi hədəf həqiqəti meydana çıxarmaqdır, ancaq həqiqətin ədalətli mühakimə hüququna riayət edilərək meydana çıxarılması da vacib şərtidir. Cinayət mühakimə sistemi məhz bu tarazlıq üzərində

qurulmalıdır. Tarazlığı təmin edəcək əsas təminatlar isə bugün artıq yalnız CPM-də deyil, həmçinin Konstitusiyada və beynəlxalq hüquqi sənədlərdə də yer alır.

“Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion-hüquqi təminatlarının yeni mexanizmləri” adlanan **III fəslin ikinci paraqrafında** həmin məsələlər cinayət mühakimə icraatının vəzifələri kontekstində tədqiq edilir.

Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyinin mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün əsas diqqətə alınmalı olan məsələlərdən biri cinayət mühakimə icraatının yerinə yetirməkdə olduğu vəzifələrdir. Vəzifələr qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq formalaşdırılır və onların yerinə yetirilməsi yolu vasitəsi ilə məqsəd reallaşmış olur.

Müəllif vurğulayır ki, yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyimizin vəzifələrinin mahiyyətinin təhlili zamanı onun bir sıra xüsusiyyətləri aşkarlanır. Əvvəlki cinayət-prosessual qanunvericilikdən fərqli olaraq, demokratik dəyərlərə daha geniş yer verilməsi, yer verilməklə kifayətlənməyib onların praktikada da səmərəli şəkildə tətbiq olunması üçün bir çox təminatların nəzərdə tutulması yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyimizin əsas xüsusiyyətidir. Beynəlxalq sənədlərin və beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tələblərini gözləmək şərti ilə insan hüquq və azadlıqlarının təminatının yeni və daha effektiv təminatı sistemini nəzərdə tutan yeni cinayət-prosessual qanunvericilik əvvəlki qanunvericiliyin mənfi yönlərinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində özündə mütərəqqi normaları nəzərdə tutmuşdur. Yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyimizin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də cinayət mühakimə icraatına çəkişmə institutunun gətirilməsi ilə bağlıdır.

“Cinayət prosesinin hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin yeri və rolu” adlanan **III fəslin üçüncü paraqrafında** cinayət prosesinin hüquqi tənzimlənməsinin əhəmiyyəti tədqiq edilir, cinayət prosesinin hüquqi

tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin yeri və rolu ətraflı şəkildə araşdırılır.

Cinayət prosesinin hüquqi tənzimlənməsində Cinayət-Prosessual Məcəllənin rolunu və onun cinayət-prosessual qanunvericiliyində tutduğu yeri aydınlaşdırmaq əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabr ayının 12-də Konstitusiyasının qəbul edilməsi onun hüquqi dövlətə çevrilməsi yolunda atılmış ən vacib addım idi. Məhz Konstitusiyanın 7-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan dövlətinin hüquqi dövlət olduğu təsbit edildi. Bu müddəanın reallığını təmin etmək üçün hüquqi islahatların yeni dalğası həyata keçirilməli idi. Avropa Şurasına qəbul olunma ərəfəsində həyata keçirilən hüquqi islahatlar özündə əsas etibarilə insan hüquqlarının müdafiə və təmin olunma mexanizmlərini ehtiva edirdi. Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi də məhz bu dövrün “məhsulu” oldu. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin inkişafında 14 iyul 2000-ci ildə təsdiq edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş yeni Cinayət-Prosessual Məcəllə böyük bir tarixi hadisəyə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş CPM əvvəlki məcəllədən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi və cinayət mühakimə icraatının tamamilə yeni konsepsiyasını irəli sürürdü. Yeni məcəllə ilə cinayət mühakimə icraatı sferasına mütərəqqi və yeni institutlar gətirilmiş, əvvəllər məlum olan institutlar daha müfəssəl və təkmil şəkildə tənzimlənmiş, bir sıra institutlar isə sıradan çıxılmışdır.

Yeni CPM cinayət mühakimə icraatı gedişində insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini ön plana çəkmişdir. Cinayət törətməkdə təqsirli olmayan şəxslərin hüquqlarının cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz əməlləri nəticəsində məhdudlaşdırılmasının qarşısını almaq məqsədilə məhkəmə nəzarəti institutu təsis edilmişdir. Yeni CPM qanunvericiliyə cinayət təqibi anlayışını daxil edərək onu cinayət prosesindən fərqləndirmişdir. Yeni Cinayət-Prosessual Məcəllə cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara

məhkəmədə baxılmasının üçmərhələli, müstəsna hallarda isə dördmərhələli (məsələn, yeni açılmış hallar olduqda) sistemini nəzərdə tutmuşdur.

Müəllif Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin digər qanunlarla qarşılıqlı münasibətini iki aspektdən dəyərləndirmişdir.

Cinayət-Prosessual Məcəllə ümumi və xüsusi olmaqla iki hissədən, on bir bölmədən, 59 fəsildən və 525 maddədən ibarətdir. Cinayət-Prosessual Məcəllənin Ümumi hissəsi Məcəlləyə daxil olan bütün növ münasibətlərin tənzimlənməsi ilə əlaqədar tətbiq olunan normaları özündə birləşdirir. Ümumi hissə ilə əsas müddəalar, məhkəmə və cinayət prosesində iştirak edən şəxslər, sübutlar və sübutetmə, prosessual məcburiyyət tədbirləri, cinayət mühakimə icraatında əmlak məsələləri, cinayət mühakimə icraatı zamanı konfidensiallıq və müddət məsələləri müəyyən edilir. CPM-in Xüsusi hissəsinə isə cinayət təqibi üzrə məhkəməyədək icraatın, birinci instansiya məhkəməsində icraatın, apellyasiya və kassasiya instansiyaları məhkəmələrində icraatın, bəzi kateqoriyalı şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətlərini, xüsusi icraatlarla bağlı məsələləri tənzimləyən normalar daxil edilmişdir.

IV Fəsil - “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi problemləri: gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası kontekstində” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. *“Qloballaşma dövründə Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsinin hüquqi, sosial və siyasi əsasları”* adlanan *birinci paragrafda* müəllif əvvəlcə qloballaşma prosesinin hüquqi tənzimləməyə necə təsir etdiyini araşdırır və bunun kontekstində CPM-in təkmilləşdirilməsinin hüquqi, sosial və siyasi əsaslarını müəyyən edir.

Müəllif qloballaşma prosesinin hüquqa birbaşa təsir etməsinin aşağıdakı ümumi istiqamətlərini fərqləndirir:

- 1) “Bəşəri normalar” ideyasının yüksəlişi;
- 2) Beynəlxalq hüquq təşkilatlarının və məhkəmələrin yaradılması;
- 3) Hüququn üstünlüyünün beynəlmilləşməsi.

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi qaçınılmaq bir prosesdir. Çünki cinayət-prosessual qanunvericiliyin normalarının öz aralarındakı uyğunsuzluğu və ya dövrün tələblərinə cavab verməməsi istintaqı aparən və ədalət mühakiməsini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin özbaşınalığına şərait yarada bilər.¹⁴

Müəllif qeyd edir ki, hər bir proses kimi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin də müəyyən əsaslara söykənməsi çox böyük önəm daşıyır. Bu cür əsasları aşağıdakı 3 qrupa bölmək olar: hüquqi, sosial və siyasi.

Müəllif göstərir ki, qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi ilə onların müddələrinin dəyişdirilməsi arasında incə fərqi müəyyən etmək lazımdır. Belə ki, qanunvericilik müddələrinin dəyişdirilməsi heç də hər bir halda onun təkmilləşdirilməsi anlamına gələ bilməz. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi təminatı üçün hüquq normalarının hazırlanmasında, normativ hüquqi aktların qəbulunda və onların sonrakı sistemləşdirilməsində bir sıra qaydalardan istifadə edilir. Müəllif tərəfindən həmin qaydalar təhlil edilir.

Müəllifin fikrincə, təkmilləşdirilmənin qiymətləndirilməsi üçün meyar kimi insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün hansı dərəcədə səmərəli olması amili nəzərə alınmalıdır.

Müəllif bildirir ki, CPM-in təkmilləşdirilməsinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara qoşulması və ya müxtəlif sazişlərə tərəfdar çıxması ilə öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsi zərurəti çıxış edir. Müəllif həmçinin qəbul edir ki, əslində beynəlxalq təşkilatlar qarşısında və ya hər hansı sazişə qoşularkən götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məcburiyyətini həm də təkmilləşdirilmənin siyasi əsası kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Hüquq münasibətlərinin bir növü cinayət-prosessual fəaliyyəti həyata keçirən dövlət orqanları arasında, dövlət orqanları ilə cinayət

¹⁴ Сильнов, М.А. Проблемы процессуального доказывания в условиях состязательности. URL: <http://www.iuaj.net/node/250>

işinin ibtidai araşdırılması və məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar cəlb edilən ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslər arasında əmələ gəlir. Müəllif bu cür münasibətləri ictimai münasibətlər sisteminin bir həlqəsi kimi qiymətləndirir. O qeyd edir ki, cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri kimi fiziki və hüquqi şəxslər çıxış edir. Deməli, bu hüquq münasibətləri cəmiyyətin müxtəlif üzvlərinin iştirakı ilə yarandığından onu tənzimləyən normativ-hüquqi baza da həmin cəmiyyətin düşüncəsindən qaynaqlanmalıdır. Müəllif bu hissədə hüquqi düşüncə anlayışını təhlil edir, cəmiyyətin və peşəkarların hüquqi düşüncəsini fərqləndirir, peşəkar hüquq düşüncəsinin formalaşmasının cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyəti üçün əhəmiyyətini vurğulayır.

Müəllif xüsusilə göstərir ki, Ulu öndər, Ümummili Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən başlanılan və onun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən silsilə islahatların bir qismi də məhz məhkəmə-hüquq sahəsini əhatə edir. Bu islahatların həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət öz vətəndaşı ilə münasibətin qurulmasının məhz dövlət orqanları vasitəsilə olduğunu qəbul edir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün isə bu sahədə mütəmadi islahatların aparılması və insanlara daha keyfiyyətli ədalət mühakiməsi təqdim etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin daim təkmilləşdirilməsi xüsusilə vurğulanmalıdır. Bu zaman müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bir sıra Fərmanları təhlil olunur.

Müəllif CPM-in təkmilləşdirilməsinin siyasi əhəmiyyətinə həmçinin onu da aid edir ki, bu, qanunçuluğun, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına bilavasitə imkan yaradır. Cinayət prosesinin daha təkmil normalar əsasında həyata keçirilməsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların nüfuzunu artırmaqla yanaşı, cinayət mühakimə icraatının qarşısında duran vəzifələrin də müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etməyə, sosial ədalətin daha effektiv bərpa olunmasına və insanlarda hüquq mühafizə orqanlarına inamın artmasına kömək edir.

Nəticədə müəllif belə qənaətə gəlir ki, hüquqi, sosial və siyasi əsasları ayrı-ayrılıqda deyil, bir sistem halında nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi prosesi həyata keçirilməlidir.

“Azərbaycan Respublikasında cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri: konstitusion təhlil” adlanan **IV fəslin ikinci paragrafında** cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri konstitusion normalar çərçivəsində tədqiq edilir.

Müəllif qeyd edir ki, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə qəbul edilmiş istənilən hüquqi akt mütləq şəkildə Konstitusiyaya zidd olmamalıdır. Müəllif Konstitusiyanın üstünlüyünün təmin olunması üçün hansı metodlardan istifadə edildiyi məsələsini aydınlaşdırır və bildirir ki, müasir liberal demokratik rejimlərdə Konstitusiyanın üstünlüyü prinsipini həyata keçirmək üçün qanunların Konstitusiyaya uyğunluğunu müəyyən etməyə yönələn bir sıra mexanizmlər formalaşdırılmışdır. Bu cür mexanizmlər kimi o, siyasi nəzarət və məhkəmə nəzarəti institutlarını fərqləndirir.

Qanunvericiliyin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, ayrı-ayrı ölkələrdə konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsini ilkin və sonrakı olaraq 2 növə ayıran müəllif hesab edir ki, hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi zamanı ilkin konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsi daha səmərəli xarakter daşıyır.

Müəllif bildirir ki, normayaratma fəaliyyəti həyata keçirilən zaman gözlənilməsi zəruri olan prinsiplər “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin prinsiplər konstitusiya nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı fəaliyyətin daha səmərəli yerinə yetirilməsi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Müəllif həmin prinsiplərin təhlilini aparmaqla yanaşı, onlarla bağlı müəyyən problemlə məsələləri də göstərərək öz təkliflərini irəli sürür.

Cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsinin konstitusion-hüquqi təhlili zamanı aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi

istiqamətində həyata keçirilən hüquqi islahatların məntiqi davamı kimi çıxış edən 24 dekabr 2002-ci il tarixində qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu tənzim etdiyi məsələlərin dairəsinə görə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qəbul edilmiş bu Konstitusiyaya Qanunu Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədini daşıyır. Müəllif həmin Konstitusiyaya Qanunu çərçivəsində nəzərdə tutulmuş bir sıra müddəalarla bağlı özünün mövqeyini bildirir və mübahisəli məsələləri aşkarlayır.

Sosial inkişaf üçün dövlət öz vətəndaşlarının, habelə xalqının yalnız sosial qayğısına qalmaqla kifayətlənməməli, həm də onların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün ən effektiv şəraiti yaratmalıdır. Cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi zamanı nəzərə alınmalı əsas nöqtələrdən biri də məhz budur. Bu baxımdan müəllif bildirir ki, cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxsin hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə təmin olunmalı olmasına baxmayaraq, dövlətin sosial funksiyasının realizə edilməsi məqsədilə zərər çəkmiş şəxs üçün də xüsusi müddəalar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi dövlətin hüquqiliyini və demokratikliyini də möhkəmləndirmək istiqamətində həyata keçirilməlidir. Dövlətin hüquqa bağlılığı ideyası Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin II hissəsində də təsbit olunmuşdur. Hüquq konsepsiyası ona əsaslanır ki, hüquq şəxsiyyətin və bütövlükdə cəmiyyətin maraqları baxımından dövləti əlaqələndirir, məhdudlaşdırır.

Müəllif vurğulayır ki, şəxsin öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün fəallıq göstərməsi amili dövlətin demokratikliyi ilə sıx bağlılıq təşkil edir.

Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri vahid məqsədin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Dövlətin ali məqsədinin daha

effektiv həyata keçirilməsi üçün bu cür təkmilləşdirmələrə ictimai münasibətlərin xarakteri dəyişdikcə ehtiyac yaranır və dövlətin ali məqsədi də təkmilləşdirmələrin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsində bilavasitə rol oynayır.

“Azərbaycan Respublikasında cəza siyasətinin həyata keçirilməsində cinayət-prosessual hüquq normalarının yeri və rolu” adlanan **IV fəslin üçüncü paraqrafında** dövlətin cəza siyasəti, bu siyasətin həyata keçirilməsi istiqamətində cinayət-prosessual hüquq normalarının hansı əhəmiyyət daşması məsələləri təhlil edilir.

Müəllif bildirir ki, hüquqla məhdudlaşdırılmış demokratik dövlətlərdə cinayətə görə sanksiyalar və ya təhlükəsizlik tədbirləri ilə qorunması tələb olunan hüquqi dəyərlərin diqqətlə müəyyən edilməsi tətbiq ediləcək cəza siyasətinin sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi baxımından dövlətin əsas vəzifələrindən hesab edilir. Dövlət sahib olduğu cəzalandırma səlahiyyəti ilə hüquq qaydalarına riayət edilməsini təmin etmə, hüquqi sabitlik yaratma, cəmiyyəti və fərdləri hüquq pozuntularına qarşı qoruma vəzifəsini yerinə yetirir.

Müəllif göstərir ki, müasir konstitusiyalar hüquq dövləti prinsipini tam mənada reallaşdırmaq və əsas hüquq və azadlıqları daha da təminat altına almaq üçün cinayət hüququnun əsas prinsiplərini birbaşa konstitusiyada müəyyən etmək yolunu seçmişdirlər. Konstitusiyada yer alan bu prinsiplər dövlətin cəzalandırma səlahiyyətinin sərhədlərini formalaşdırır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da bu cür müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Belə müddəalar Konstitusiyanın II bölməsində müxtəlif maddələrdə təsbit edilsə də, onların vahid məqsədi vardır. Burada məqsəd dövlətin cəza siyasətinin realizə edilməsi üçün hüquqi şərait yaratmaq və buna insan hüquq və azadlıqlarının maksimum təmin olunması yolu ilə nail olmaqdır. Bu məqsədə nail olunması üçün həm cinayət hüququ, həm də cinayət-prosessual hüquq normaları daha təfsilatlı tənzimləmələri özündə ehtiva etmişdir.

Müəllif vurğulayır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 10 fevral 2017-ci il tarixində imzaladığı “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar

olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Sərəncam dövlətin cəza siyasətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayan aktlardandır. Sözügedən Sərəncam müəllif tərəfindən təhlil edilərək əhəmiyyətli məqamları araşdırılır.

Müasir dövrümüzdə insan hüquq və azadlıqlarına hörmətin təşviq edilməsi nəticəsində hüquq sahəsində önəmli islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatların əsasında isə humanizm prinsipinin müddəaları mühüm rol oynayır. Belə ki, həmin müddəalar birbaşa olaraq insanların müdafiəsinə və onların mənafelərinin qorunmasına yönəldiyindən dövlətin cəza siyasəti müəyyənləşdirilərkən də bu prinsip ən əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual siyasəti dedikdə, dövlətin hüquqyaratma fəaliyyəti, Konstitusiyada təsbit olunmuş prinsiplərə riayət olunmaqla cinayət-prosessual qanununun tətbiq edilməsi, cinayətin törədilməsinə səbəb və şəraitin aradan qaldırılması yolu ilə cinayətkarlıqla mübarizə aparılması üzrə səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquq tətbiq etmə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri başa düşülür.¹⁵

Müəllif tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, eləcə də, onun müddətinin uzadılması məsələsi ilə bağlı məhkəmə praktikasında mövcud olan problemlə məsələlər araşdırılır.

Müəllif bildirir ki, cəza öz xarakterinə görə sanki bir sıra prosessual məcburiyyət tədbirlərinin davamı kimi çıxış etdiyindən cəzaların humanistləşdirilməsi siyasəti prosessual məcburiyyət tədbirlərinin də humanistləşdirilməsinə təkan verməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin geniş sistemi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, təəssüf ki, onların bəzilərinə, ümumiyyətlə, müraciət olunmur və onların tətbiqi praktikası formalaşmır. Ən geniş istifadə

¹⁵ “Hüquq elmlərinin prioritet istiqamətləri və hüquqşünas alimlərin qarşısında duran vəzifələr” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları – Bakı: Elm, - 2010. – s.294.

olunan qətimkan tədbirləri isə həbs və başqa yerə getməmək haqqında iltizamdır. Müəllif müraciət olunmayan prosessual məcburiyyət tədbirlərindən biri kimi girov qətimkan tədbirini göstərir və onunla bağlı problemlə məsələləri qeyd edərək onların aradan qaldırılması yollarını təklif edir.

Müəllif vurğulayır ki, qanunverici hüquq normalarını yaradarkən onların tətbiq oluna bilmə imkanlarını da nəzərə almalıdır. Doğrudur, bəzi hallarda müxtəlif qiymətləndirici meyarların cinayət prosesini həyata keçirən orqanın öhdəsinə buraxılması heç də mənfi hal deyildir. Lakin bu cür meyarların müəyyənlik dərəcəsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, CPM-in 166.2-ci və 167.1-ci maddələrində zaminin “etibar oluna bilən” şəxs olması ilə bağlı norma qiymətləndirici meyar olsa da, “etibar” anlayışının özü mücərrəd xarakter daşdığından onun hansı kriteriyalar əsasında qiymətləndiriləcəyinin müəyyən edilməsi də önəmlidir.

Dövlətin cəza siyasətinin həyata keçirilməsinin prosessual tərəfləri içərisində toxunulması böyük əhəmiyyət kəsb edən institutlardan biri kimi məhkəmə hökmünü vurğulayan müəllif onunla bağlı praktiki məsələləri qanunvericilik prizması çərçivəsindən qiymətləndirərək öz müəllif mövqeyini nümayiş etdirir.

Disserasiyanın **nəticə** hissəsində hazırkı tədqiqatın aparılması nəticəsində əldə edilmiş əsas nəticələr ümumiləşdirilir və işin yekunları göstərilir.

Dissertasiya tədqiqatının əsas müddəaları müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Правовое регулирование взаимоотношений законодательной и исполнительной властей // «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы». Международная научно-практическая конференция, 28-29 марта 2014. Кишинев, 2014, с.31-33

2. Конституционное закрепление принципа разделения властей и его влияние на законодательный процесс // “Heydər Əliyev Azərbaycanın milli dövlətçilik siyasətinin banisidir”

mövzusunda doktorant və dissertantların elmi konfransının materialları. Bakı, 2014, s.343-351.

3. Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və kriminoloji xarakteristikası // “Regional cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqinin aktual problemləri”. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı, 2014, s.108-112.

4. Uşaq hüquqlarının dövlətdaxili və beynəlxalq hüquqi müdafiə mexanizmləri // “Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri” elmi əsərlər məcmuəsi, № 61. Bakı, 2014, s.198-203.

5. Albaniya dövlətində hüquq sahələrinin inkişafı // “Qafqaz Albaniyasının tarixi və mədəni irsi insan hüquqları kontekstində” beynəlxalq konfransının tezləri. Bakı, 2014, s.187-189

6. Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizlik sahəsində qanunvericiliyin tarixi inkişafının xüsusiyyətləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri // “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2014, №3(47), s.203-208.

7. Hüquq mühafizə orqanları. Bakalavr hazırlığı üçün fənn proqramı // Bakı, 2014. 18 s.

8. Korrupsiya cinayətlərinin istintaq metodikasının əsasları. Dərs vəsaiti // Bakı, “Elm və Təhsil”, 2014. 172 s

9. Korrupsiya cinayətlərinin anlayışı, mahiyyəti və kriminalistik xarakteristikası. Monoqrafiya // Bakı, “Elm və təhsil”, 2014. 196 s.

10. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında konstitusion müddəaların Azərbaycan Respublikasında cinayət-prosessual qanunvericiliyində təsbiti // “Polis Akademiyasının elmi xəbərləri” elmi hüquq jurnalı, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının nəşriyyatı, №2, Bakı, 2017, s. 87-91.

11. Cinayət prosesində hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmini xüsusiyyətləri və problemləri // “Azərbaycan Hava Yolları” QSC. Milli Aviasiya Akademiyası, Elmi məcmuələr. Bakı, cild 19, №1, yanvar-mart, 2017, s.81-88.

12. Qloballaşma dövründə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsinin hüquqi, sosial, siyasi əsasları // “Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri” elmi əsərlər məcmuəsi, №65. Bakı, 2017, s.105-114.

13. Теоретические и практические проблемы конституционного-правового исследования уголовного процесса в Азербайджанской Республике: методологический подход // European Journal of Law and Political Sciences. Austria, Vienna №1, 2017, s.26-30.

14. Adəlet yargılamasının gerçəkləşdirilməsinin Anayasa ilə təspit edilmiş ilke və şəhullarının amacı və gərevləri // İİBFD Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, №3, 2017, s.102-116.

15. Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinin bəzi cəhətləri // “Nəqliyyat hüququ” elmi-nəzəri təcrübi jurnal. Azərbaycan, Bakı, №3, 2017, s.92-103.

16. Məhkəmə hakimiyyətinin xarakterik əlamətləri haqqında // “Qanun” elmi-hüquq jurnalı. №11 (277), 2017, s.20-25.

17. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində konstitusion-hüquqi prinsiplərin təsbiti məsələləri // “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2017, №4(60), s.241-248.\

18. Cinayət prosesində şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təsbitinin bəzi cəhətləri // “Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri”. №66. Xüsusi buraxılış. Bakı, 2018, s.88-96.

19. Azərbaycan Respublikasında cinayət-prosessual hüquq normalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri: konstitusion-hüquqi təhlili // “Azərbaycan Hava Yolları” QSC. Milli Aviasiya Akademiyası, Elmi məcmuələr. Bakı, cild 20, №3, iyul-sentyabr, 2018, s.100-106.

20. Cinayət prosesində konfidensiallığın təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi əsasları // “Polis Akademiyasının

elmi xəbərləri” elmi hüquq jurnalı, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının nəşriyyatı, №1-2, Bakı, 2018, s.132-139.

21. Evolution way and development history of criminal procedure law in Azerbaijan // Пидпримництво, господарство и право №6 2018, с.308-315.

22. Azərbaycan Respublikasında cinayət təqibi zamanı şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin konstitusion hüquqlarının təminatının əsas cəhətləri // “Polis Akademiyasının elmi xəbərləri” elmi hüquq jurnalı, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının nəşriyyatı, №2(22), Bakı, 2019, s.23-28.

23. Cinayət prosesində sübutların toplanması zamanı insan və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqlarının qorunmasının təminin bəzi cəhətləri // “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2019, №4(68), s.249-260.

24. Presentation of the principle of the principles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan Republic of the Republic of Azerbaijan // Geplat – UERN, Caderno Suplementar, №5(2020), s.1-8. <http://geplat.com/rtep/index.php/tourism/article/view/817>

25. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi // “Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2021, №3(74), s.129-136.

26. Vətən müharibəsi zamanı insanların pozulmuş konstitusion hüquqları kontekstində cinayətkarların mühakimə edilməsinin əsasları // “Dövlət suverenliyi və ərazi bütövlüyünün beynəlxalq-hüquqi təminat mexanizmləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2021, s.147-158.

27. Trafik güvenliğini ihlal eden suçların araştırılması zamanı mağdurun haklarının anayasal-hukuki güvenceleri // 5. Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Yönetimi Kongresi. 24-25 aprel 2021.

28. The role of criminal procedure legislation in the effective fight against crime // “Science of Europe”, №92, 2022,

s.17-23. <https://www.europe-science.com/wp-content/uploads/2022/05/Sciences-of-Europe-No-92-2022.pdf>

29. The role of new Criminal Procedure Code in legal regulation of the criminal procedure in the Republic of Azerbaijan // German International Journal of Modern Science, №31, 2022, s.20-26. <https://dizzw.com/wp-content/uploads/2022/05/Deutsche-internationale-Zeitschrift-f%C3%BCr-zeitgen%C3%B6ssische-Wissenschaft-%E2%84%9631-2022.pdf>

30. Presentation of the principle of the principles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan Republic of the Republic of Azerbaijan // Polish Journal of Science, №50, 2022, s.44-48. <https://www.poljs.com/wp-content/uploads/2022/05/POLISH-JOURNAL-OF-SCIENCE-%E2%84%9650-2022.pdf>

Dissertasiyanın müdafiəsi __19_ __yanvar__ 2024-cü il tarixində Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəhəri, Mərdəkan pr. 30.

Dissertasiya ilə Milli Aviasiya Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Milli Aviasiya Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “_18_” __dekabr_ 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: _____

Kağızın formatı: A5 (210 x 148 mm)

Həcm: 95972 işarə

Tiraj: 100